

TÜRKİYE’NİN ÜRETİM VE DIŞ TİCARET YAPISINDAKİ GELİŞİMİN SEYRİ (2010-2019)*

The Development of Turkey’s Production and Foreign Trade Structure (2010-2019)

Türker BATMAZ**

Öz

Türkiye 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleriyle ithal ikameci sanayileşme politikasını terk ederek ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimsemiştir. Bu yeni politika Türkiye’nin başta dış ticaret hacmi olmak üzere diğer bütün makro ekonomik göstergeleri üzerinde büyük değişime neden olmuştur. Bu değişim Türkiye’de ortaya çıkan 2001 finansal krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reformlar ile hız kazanmıştır. Yeni politikalar ekonomide temel bir dönüşüme yol açarak kısmen istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak bu dönüşüm süreci ülkede dış ticaret açığının her yıl bir önceki yıla göre artmasına, yüksek büyümeye karşın işsizlik oranının düşmesine, ithal ara mal girdisinin azalmasına ve daha birçok temel soruna çözüm getirememiştir. Ancak rekabet gücünün artmasına katkı sağlamıştır. Yine son yıllarda global eğilimlerin giderek belirgin hale gelmesi, ulusal paranın döviz karşısında değerini koruyamaması ise söz konusu sorunları daha karmaşık hale getirmiştir. Bu çalışma esas itibarıyla büyümenin lokomotifi olarak genel kabul gören üretim ve dış ticaretin Türkiye ekonomisi içindeki gelişim seyri ile sektörel bazda özellikle son on yıl içindeki (2010-2019) dönüşümünü analiz etmeyi amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’nin giderek artan ara mal ithal talebiyle birlikte; dış ticaretin sektörel bazda değişiminin nedenlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar

Kelimeler:

Türkiye
Ekonomisi, Dış
Ticaret,
Sektörel Gelişme

JEL Kodları:

F10, F41, F43

Abstract

With the Stability Measures of January 24, 1980, Turkey abandoned the import-substituting industrialization policy and adopted an export-based industrialization policy. This new policy has caused a great change in Turkey's foreign trade volume and all other macroeconomic indicators. This change has accelerated with the 2001 financial crisis that emerged in Turkey and the structural reforms implemented after it. The new policies led to a fundamental transformation in the economy, contributing in part to stabilization. However, this transformation process could not solve many basic problems such as the increase in the foreign trade deficit in the country compared to the previous year, the decrease in the unemployment rate despite high growth, and the decrease in imported intermediate goods input. However, it has contributed to the increase of competitiveness. Again, in recent years, global trends have become increasingly evident and the national currency's inability to maintain its value against foreign currency has made these problems more complex. This study mainly aims to analyze the development of production and foreign trade, which are generally accepted as the locomotive of growth, in the Turkish economy, as well as the transformation on a sectoral basis, especially in the last ten years (2010-2019). In line with this purpose, Turkey's increasing demand for intermediate goods and the reasons for the change in foreign trade on a sectoral basis have been tried to be clarified.

Keywords:

Turkey Economy,
Foreign Trade,
Sectoral
Development

JEL Codes:

F10, F41, F43

* Bu çalışma, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliği’ne Üye Ülkelerin Türkiye ile Olan Ticari-Ekonomik İlişkileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Gravity (Çekim) Modeli” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, turkerbtmz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0360-6302

1. Giriş

İnsanlık tarihi incelendiğinde, her evrede insanların-toplumların mevcut sınırları aşma dürtüsünün olduğu ve ticareti geliştirme yolunda küçük buluşların dahi bu yolda seferber edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda tekerleğin icadından, sandallardan daha dayanıklı olan yelkenli gemilerin icadına kadar uzanan sürecin her aşaması, ticaretin daha geniş alanlarda yapılması yolunda atılan adımlardır. Bu durumun tamamlayıcı ögesi ise, sınır ötesi topraklarda kolonilerin oluşturulması olarak ortaya çıkmıştır.

Nitekim Amerika kıtasının keşfi, Kanada kıyılarına Vikingler’in ulaşmış olması, buna karşılık Uzak Doğu, Orta Asya, Avrupa arasında Orta Çağ’da devam eden kervan taşımacılığı ile kıtalar arasında gerçekleşen eşya ticareti bir anlamda dünyada küresel çapta ticaretin yapılması yolundaki ilk aşamalardır (Kazgan, 2005b, s. 1-20).

Başta Batı Avrupa olmak üzere, Uzak Doğu (Çin) ve Hindistan yeni keşiflerle yeni kıtalar keşfederek hammadde ve gıda maddelerine yeni kaynaklar yaratmanın önemini kavrayıp servetlerini artırırken, Osmanlı ise 16. yüzyıldan itibaren Avrupa ile arasının iyice açılmasıyla birlikte gelişmeleri takip edememiştir. Aynı şekilde XV-XVI. yüzyıla kadar dünyanın hemen hemen her bakımdan en ileri gelişmişlik seviyesine sahip olan Çin ise, pek çok teknolojik buluşu (kâğıt, kâğıt para, pusula, matbaa, barut, porselen, ipek, deprem ölçer vb.) Avrupa’dan çok önce icat eden ülke olmasına rağmen; ticari dürtü eksikliğiyle birlikte kendi iç sorunlarından kaynaklanan nedenlerden dolayı tıpkı Osmanlı gibi tarihin bu evresinin dışında kalmıştır. Bu sebepler dolayısıyla her iki imparatorluk da XVI. Yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamışlardır. Birinci Sanayi Devrimi öncesi dönemde küreselleşme yoluyla zenginleşme süreci Coğrafi Keşifler’den kaynaklanmışken, ticari dürtülerin ağır basması, küçümsenemeyecek yeni icatlarla beslenmesi, kolonileşmeyle birlikte bir kısım halkların köleleştirilmesi Batı Avrupa’nın merkantilist ülkelerinin, dünyanın diğer ülkelerinden öne geçmesine neden olmuştur.¹

20. yüzyıl ise ulaştırma teknolojisinde büyük ivmenin sürdüğü, kara ulaşım ağıyla birlikte hava ulaşımının da öne çıktığı bir dönem olmuştur. Ayrıca yine bu yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan önemli teknolojik ilerlemeler (bilişim, internet, hava ve deniz yoluyla kolay ulaşım, mal, hizmet ve sermayenin kolayca serbest dolaşımı vb.) uluslararası ticaretteki etkinliği de önemli ölçüde arttırarak dünya ticaret modelinde ciddiye alınması gereken yapısal bir değişime katkı sağlamıştır. Öyle ki; ulaştırma ve küresel oluşumun da etkisi ile ulusal sınırların önemi azalmış, iktisadi bütünleşme süreçleri (özellikle 1960 sonrasında) ve serbest ticaret antlaşmaları ülke grupları arasında ortak gümrük politikalarının oluşumuna yol açarak ülkeleri birbirlerine daha bağımlı hale getirmiştir (Candemir, 2005, s. 16-17).

Yukarıda dünya ticaretinin tarihi süreç içerisindeki gelişim seyri özet halinde verilmeye çalışılmıştır. Dünya ticaretinde meydana gelen bu değişim sürecine kuşkusuz ne Osmanlı İmparatorluğu ne de devamı olan Türkiye Cumhuriyeti kayıtsız kalmamıştır. Nitekim Atatürk’ün önderliğinde 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye’nin yönünü batıya çevirmesi; dünya genelinde meydana gelen bu hızlı değişim sürecinin bir halkası olma düşüncesiyledir. Bu düşünce ve beklentiler doğrultusunda yapılan yeni düzenlemelerin büyük bir kısmı (kanunlar da dâhil olmak üzere) Batı Avrupa ülkeleri örnek alınarak hazırlanıp uygulamaya başlanılmıştır.

¹ Daha detaylı bilgi için bkz: Kazgan (2005a).

Türkiye'nin dünya ile gerçekleştirdiği ticari-ekonomik ilişkilerin analizinin yapılacağı bu çalışmada, konunun geniş kapsamlı olması nedeniyle Cumhuriyet'in ilanından 1980'e kadar geçen süreçteki gelişmeler üzerinde derinlemesine bir analiz yapılmamıştır. 1980-2010 dönemi arasındaki gelişmeler ise ana hatları ile incelendikten sonra, esas itibariyle konuyla doğrudan bağlantılı olan 2010-2019 yılları arasındaki dönem detaylarıyla analiz edilecektir. Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Bu amaç doğrultusunda birinci bölümde, Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ticari-ekonomik ilişkileriyle birlikte ülke gruplarına göre en çok ihracat-ithalat yaptığı ülkeler incelenmiştir. İkinci bölümde, Türkiye'nin diğer ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu ihracat-ithalatı mal grupları itibariyle incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin diğer ülkelerle sektörler itibariyle gerçekleştirmiş olduğu dış ticaretin yanı sıra; sektörlerin GSYH içindeki payları (%) ve önceki yıllara göre ortaya çıkan değişim seyri nedenleriyle birlikte analiz edilmiştir. Yine bu bölümde; Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir, işsizlik, enflasyon ve büyüme oranlarındaki gelişimin seyri (2010-2019 dönemi) incelenerek sonuç ve öneriler kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

2. Türkiye'nin Diğer Ülkeler ile Ticari-Ekonomik İlişkilerinin Gelişim Seyri

1980'li yıllara kadar dünyada pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye de, bir taraftan hazineye gelir sağlamak, diğer taraftan da yerli sanayisini dış rekabete karşı korumak amacıyla ithal ikameci sanayileşme politikasını benimseyip uygulamıştır.

Bu durumun esas nedeni 1970'li yılların sonuna geldiğinde başta ekonomi olmak üzere, siyasi ve sosyal alanlarda meydana gelen olumsuz gelişmeler ve bunların yol açtığı açmazın², Türkiye'yi mutlak bir yapısal dönüşümün gerekliliği ile karşı karşıya getirmiş olmasıdır (Karaçor ve Alptekin, 2006, s. 307).

Dağdemir ve Küçükkalay (1999) Türkiye'nin 1960-1980 dönemindeki ticari-ekonomik gelişim seyrinde iki noktanın önemine dikkat çekmişlerdir. Bunlardan ilki Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok partili siyasi sistemin belirli bir dönemde sağlıklı işlemediği görüşü; diğeri ise 1960 ve 1980'li yıllarda ordunun siyasi yönetimi (iş başındaki hükümeti) feshedip yönetime el koymasının, ülkede özellikle siyasi açıdan değil ama ekonomik açıdan yeni sorunları da beraberinde getirmiş olmasıdır. Nitekim 1980'lere geldiğinde savaşlarla, krizlerle, ödemeler bilançosu açıklarıyla, üretim yetersizliğiyle birlikte işsizlik ve hiperenflasyonların seyrettiği bir on yıl geride bırakılmıştır (Dağdemir, Küçükkalay, 1999, s. 121-122).

Bu olumsuzluklar 1980'de Türkiye'nin yeni bir dönem içine girmesine neden olmakla birlikte, Cumhuriyet tarihinde iki açılı bir dönüşümü ifade etmektedir. Bunlardan ilki; siyasi demokrasinin ikinci bir askeri müdahale ile kesilmiş olması (1960 ve 12 Eylül 1980), ikincisi ise müdahale sonrasındaki ekonomik yapılanmanın önceki yıllardan çok farklı bir şekilde, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri kapsamında 1923'ten beri uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçilip, ihracata dayalı sanayileşme politikalarının benimsenerek hayata geçirilmesidir.

Diğer askeri müdahalelerde olduğu gibi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi de Türkiye'nin gerek siyasi-sosyal, gerekse ticari-ekonomik alanda hem ülke içinde hem de ülke dışında büyük

² Daha geniş bilgi için bkz: Dağdemir ve Küçükkalay (1999).

karmaşayla birlikte kayıplara neden olmuştur. Bir ülkenin ekonomik performansını etkileyen önemli unsurların başında siyasal istikrar gelmekle birlikte, bu kavram süreklilik ve sürdürülebilirlikle doğrudan ilişkilidir. Basit anlamda siyasal istikrar; siyasal otoritenin sürekliliği ve siyasal sistemin çok sıklıkla değişim geçirmemesini ifade etmektedir (Eckstein, 1992, s. 183).

Siyasal istikrarı, istikrarsızlığa dönüştüren gelişmeler üzerindeki çalışmaların çoğunda buna neden olan faktörler olarak ülke içindeki sosyal ve siyasal ayaklanmalar (askeri müdahaleler, sık kabine değişiklikleri vb.) gösterilmektedir. Siyasal istikrarın varlığında ise bu olguların aksine, şiddetin olmadığı, hükümetlerin anayasanın öngördüğü süre içerisinde görevde kaldığı, hükümet değişikliklerinin seçim yoluyla gerçekleştiği, siyasi, sosyal, ticari ve ekonomik anlamda ülkede krizlerin yaşanmadığı, insan hakları ve hukukun üstünlük ilkesinin benimsendiği ve demokrasinin kesintiye uğramadığı görülmektedir³ (Tan, 2008, s. 6-8).

Türkiye’de çok partili siyasal yaşamın başladığı 1950’lerden bugüne kadar siyasette belli aralıklarla (yaklaşık her 10 yılda) doğrudan veya dolaylı olarak birçok askeri müdahalenin yapıldığı, sistemin yeniden inşa edildiği, daha sonra ise ordunun gönüllü olarak yönetimi sivillere devrettiği görülmüştür. Nitekim 1950’den 2002’nin sonuna kadar 58 hükümetin kurulmuş olması, bu dönemde kurulan hükümetlerin birçoğunun ömrünün bir yıldan kısa olması, öte yandan sürekli değiştirilen seçim sistemleri, yeni ekonomik istikrar paketleri ve beraberindeki devalüasyonlar; her askeri müdahale sonrası tamamen veya kısmen değiştirilen anayasalar Türkiye’de ciddi boyutlarda siyasal istikrarsızlıkların yaşanmasının nedenleridir (Özsağır, 2013, s. 762-765).

Sadece 1989-2002 yılları arasında Türkiye’de 11 hükümetin kurulmuş olması, 15’ten fazla ekonomiden sorumlu bakanın değişmesi ve koalisyonlarla yönetilen bir ortamın oluşması siyasal istikrardan neden söz edilemeyeceğinin kanıtı niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucunda, siyasal istikrarın olmadığı bir ortamda pek tabii ekonomik istikrardan da söz etmek mümkün olamamaktadır. İstikrarın olmadığı bir ortam belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Belirsizlik gerek üreticilerin gerekse tüketicilerin, hiçbir zaman karşılaşmak istemedikleri bir durumdur. Söz konusu belirsizlikler; ani kırılmaları, krizleri, enflasyonu, işsizliği ve diğer pek çok ekonomik olumsuzlukları tetikleyerek ekonomik yapının çökmesine neden olmaktadır. (Özsağır, 2013, s. 762).

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri kararının açıklanması, Türkiye ekonomisi açısından milat olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi ise; 1980 öncesi dönemde yüksek enflasyonla birlikte, döviz kıtlığının yaşandığı, kambiyo denetimi ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği, buna bağlı olarak üretimin daraldığı, büyüme hızının negatif olduğu, işsizlik oranlarının artışa geçtiği, toplam talebi karşılayamayan üretimin olduğu, sermaye yetersizliğinin görüldüğü, teknolojik gelişmenin sağlanamadığı ve dış piyasalarda rekabet gücünün olmadığı bir dönem olarak görülmüş olması idi.

³ Tan (2008) Huntington’un “Geleneksel ve Modern toplumlara göre geçişli(gelişen/değişen) toplumların siyasal şiddete ve istikrarsızlığa daha eğilimli olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca bu tip toplumlarda istikrarsızlığın temel nedeni olarak ihtilaleci ayaklanmalar, askeri darbeler, isyanlar ve uzun süren terör olayları öne çıkmaktadır. İşsizlik oranının yüksekliği, gelir dağılımında adaletsizlik, kamu kesimi bütçe açığının yüksekliği ve borçluluk düzeyinin sürdürülemez seviyeye gelmesi gibi gelişmeler de istikrarsızlığa zemin hazırlamaktadır.”

Türkiye'nin hedefi ise, bu sorunları ortadan kaldıracak ve dünya ile entegrasyonu kısa süre içerisinde sağlayacak bir programı hayata geçirmektir. Nitekim 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin hemen akabinde 24 Ocak 1980 kararları olarak tanımlanan ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu istikrar programı esas itibarıyla bir dizi ekonomik reformla birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanda değişimleri başlatmıştır. Bunların başında gelen ithal ikameci sanayileşme politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme politikasının uygulanması, söz konusu programın ihracat ve yatırım odaklı yeni bir perspektifle Türkiye'nin yönünü değiştiren bir program olarak görülmesi; ülke ekonomisi açısından kayda değer bir gelişme olarak kabul edilebilir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1990, s. 12-16).

Karluk (1996), söz konusu programın hedeflerini iki başlık altında incelemiştir. İlk başlık kısa vadede; ülkenin içinde bulunduğu ödeme güçlüklerini çözmek, enflasyonu aşağıya çekmek, âtıl kapasiteyi harekete geçirerek ekonomik büyümeyi artırmaktır. İkinci başlık ise uzun vadede; kamu kesiminin ekonomideki etkinliğini azaltmak, özelleştirme ve piyasalara devletin müdahalesini kaldırmak şeklindedir. Böylece mal, hizmet ve üretim faktörleri herhangi bir müdahaleyle karşılaşmadan piyasa koşullarında arz ve talep tarafından serbestçe belirlenecektir⁴. Yukarıda da ifade edildiği gibi 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri, kapsamı bakımından bir reform sürecinin ötesinde yapısal bir dönüşümle birlikte toplumun hemen hemen her kesimini etkileyecek potansiyele sahip olması nedeniyle beraberinde çok farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır.

Kazgan'a (2009) göre, bu bir paket olmanın çok ötesine geçmiş, bu programla birlikte "bir çeşit "avamlaştırılmış liberal ideolojiyi insanlara aşılıp değer yargılarını buna göre değiştirerek, buna uygun yeni bir insan tipi oluşturmaya çalışmışlardır". Yine bu sayede avamlaştırılmış ideolojiyle (toplumla iç içe kaynaşmış/ farklı düşüncelerin olmadığı ideoloji) ekonomi yeniden yapılandırılmak istenmiştir⁵.

Bir başka görüşe göre ise; 24 Ocak kararlarıyla sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği, isteyen herkesin istediği para birimini kullandığı (konvertibilite), yatırım yapmak isteyen herkesin dünyanın farklı bir ülkesinde yatırım yapmasının mümkün olduğu yeni düzenlemelerle birlikte yerli para yerine, daha istikrarlı ve değer kaybetmeyen yabancı paraların (özellikle ABD Doları) hesap birimi olarak tutulması ve kullanılması⁶, bu sürece entegre olmaya çalışan Türkiye'de dolar karşısında özellikle 1980-2000'li yıllar arasında ciddi bir gelir kaybı yaşanmasına sebep olmuştur (Eğilmez, 2018, s. 151)⁷.

24 Ocak kararlarıyla birlikte yaşanan gelişmeler aradan geçen 40 yılın sonunda Türk toplumu ve insan yapısıyla birlikte özellikle ekonomide büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimlerin başında ise Türkiye'nin ihracatı, ithalatı ve ödemeler dengesi yer almakta olup, söz konusu değişimlerin seyri Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Karluk (1996)

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Kazgan (2009)

⁶ Bu duruma para ikamesi ya da dolarizasyon denilmektedir.

⁷ 24 Ocak 1980 kararlarının alındığı gün 1\$= 35,2 TL iken aniden 1\$= 77.5 TL'ye yükselmiştir. 1979 yılında 81,7 milyar \$ olan GSYH, 1980 yılı sonunda 68.4 milyar ABD Dolarına gerilemiştir.

Tablo 1. Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi-Dengesi 1923-2019 (Milyon ABD \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	X/M* (%)
1923	50.790	86.872	137.662	-36.082	58.5
1928	88.278	113.710	201.988	-25.432	77.6
1932	44.972	40.718	88.690	7.254	117.8
1937	105.225	90.540	199.765	18.685	120.6
1942	126.115	112.879	238.994	13.236	111.7
1950	263.424	285.664	549.088	-22.240	92.2
1955	313.346	497.637	810.983	-184.291	63.0
1960	320.731	468.186	788.917	-147.455	68.5
1965	463.738	571.953	1.035.691	-108.215	81.1
1970	588.476	947.604	1.536.081	-359.128	62.1
1975	1.401.075	4.738.558	6.139.633	-3.337.483	29.6
1980	2.910.122	7.909.364	10.819.486	-4.999.242	36.8
1985	7.985.010	11.343.376	19.301.386	-3.385.367	70.2
1990	12.959.288	22.302.126	35.261.413	-9.342.838	58.1
1995	21.637.041	35.709.011	57.346.052	-14.071.970	60.6
2000	27.774.906	54.502.821	82.277.727	-26.727.914	51.0
2001	31.334.216	41.399.083	72.733.299	-10.064.867	75.7
2002	36.059.083	51.553.797	87.612.886	-15.497.708	69.9
2003	47.252.836	69.339.692	116.592.528	-22.086.856	68.1
2004	63.147.153	97.539.766	160.706.919	-34.372.613	64.8
2005	73.476.108	116.774.151	190.250.559	-42.297.743	62.9
2006	85.534.676	139.576.174	225.110.850	-54.041.499	61.3
2007	107.271.750	170.062.715	277.334.464	-62.790.965	63.1
2008	132.027.196	201.963.574	333.990.770	-69.936.378	65.4
2009	102.142.613	140.928.421	243.071.034	-38.785.809	72.5
2010	113,883,219	185,544,332	299,427,551	-71,661,113	61.3
2011	134,906,869	240,841,676	375,748,545	-105,934,807	56.0
2012	152,461,737	236,545,141	389,006,878	-84,083,404	64.4
2013	151,802,637	251,661,250	403,463,887	-99,858,613	60.3
2014	157,610,158	242,177,117	399,787,275	-84,566,959	65.0
2015	143,838,871	207,234,359	351,073,230	-63,395,488	69.4
2016	142,529,584	198,618,235	341,147,819	-56,088,651	71.7
2017	156,992,940	233,799,651	390,792,591	-76,806,711	67.1
2018	167,920,613	233,047,094	390,967,707	-55,126,481	72.0
2019	171,503,063	202,703,411	374,206,474	-31,200,348	84.6

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020).

* $X=İhracat$ $Y=İthalat$ $X/M= İhracatın ithalatı karşılama oranı (X/M)*100$

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Türkiye’nin diğer ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu ihracat, ithalat ve buna bağlı olarak dış ticaret dengesinde Cumhuriyet’in ilk 10 yılı (1923-1933), ekonomide ciddi değişimlerin yaşandığı yıllardır. 1923 yılında Türkiye’nin ihracatı 50.790 milyar dolar iken, ithalatı 86.872 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve bunun sonucunda 36.082 milyar dolar tutarında dış ticaret açığıyla 1924 yılına geçiş yapılmıştır. 1923 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %58,5 olarak gerçekleşmiştir. 1928 yılına gelindiğinde ise (1927 yılına göre) ihracattaki değişim %9,3 iken, ithalattaki değişim (1927 yılına göre) %5,5 artış göstermiştir. Buna bağlı olarak dış ticaret dengesi 25.432 milyon dolar açık verirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %77,6’ya yükselmiştir. 1932 yılında ise ihracat 44.972 milyon dolar, ithalat da 40.718 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte dış ticaret dengesi 7.254 milyon dolar fazla verirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 1931 yılına göre %40,2 artarak %117,8 seviyesine ulaşmıştır.

1929'dan sonra (Büyük Buhran'ın etkisiyle) Türkiye'nin GSMH'sinde ve temel ekonomik sektör hasıllarında da düşüşler olmuştur. GSMH endeksi incelendiğinde (1932-24=100) 1929 yılında ulaşmış olduğu 209.8 seviyesinden 1932 yılında 118'e kadar düşüş görülmekle birlikte, bu dönemde en büyük gerileme tarımsal hasılda ortaya çıkmıştır. Tarımsal hasıla değeri, 1937 yılında 1929'da ulaştığı seviyenin %56,3'üne düşmüştür (Şahin, 2002, s. 40).

GSMH'deki bu daralma, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde başta tarım ürünleri olmak üzere, iç piyasada fiyatlar genel seviyelerinin de düşürmesiyle birlikte, tarımsal üretimde kötü iklim şartlarının görülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Özetle 1923-1929 döneminde Türkiye'de kişi başına düşen GSMH 110 TL iken, 1929 Krizi sonrası bu rakam 1932'de 78 TL seviyesine kadar gerilemiştir (Okyar, 1973, s. 1085).

Türkiye'de dış ticaretin yapısı ise 1932'den itibaren 1950'li yıllara kadar farklı bir gelişme seyretmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi oldukça dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Ekonominin tarıma dayalı yapısında henüz bir değişim gerçekleştirilmemiştir. Ülkede sanayi, sermaye yetersizliği nedeniyle kurulamamıştır. Gıda maddeleriyle birlikte tekstil gibi zorunlu tüketim malları da dâhil olmak üzere diğer birçok mal ithal edilerek ihtiyaçlar karşılanabilmıştır. Bir başka ifade ile bu dönemde hammadde ve mamul tüketim malı ithalatı dışa bağımlılığın halkalarını oluşturmaktadır. Aşırı derecede dışa bağımlılık, dışa açık olmanın temel nedeniydi. Lozan Barış Antlaşması ile getirilen gümrük tarifeleri üzerindeki kısıtlamalarla birlikte ülkede faaliyet göstermeye devam eden yabancı menşeli şirketlerin ekonomi üzerindeki etkinlikleri ülkenin dışa bağımlı kalması konusunda önemli rol oynamıştır.

Dış ticaret yapısındaki tüm bu değişimler 1929'dan itibaren 1950'ye kadar pozitif dış ticaret bakiyesini amaçlayan korumacı, ithalatı kısıtlayıcı (ithal ikameci) dış ticaret politikaları olarak uygulanmıştır (Şahin, 2002, s. 44-45). Ancak bu dönemde uygulanması öngörülen bu dış ticaret politikalarının sonucunda beklentilerin sağlanamadığı Tablo 1'de açıkça görülmektedir. Türkiye'nin dış ticaret dengesinin pozitif olduğu yıllar; 1932, 1937 ve 1942 yılları olmakla birlikte bu yılların haricindeki tüm yıllarda, istisnasız 2020 de dâhil olmak üzere dış ticaret dengesinin açık verdiği görülmektedir.

Türkiye'nin yıllar itibariyle dış ticaret açıklarının gelişim seyri incelendiğinde örneğin; 1932 yılında ihracat 44.972 milyon dolar iken, ithalatı 40.718 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup, dış ticaret dengesi 7.254 milyon dolar fazla verirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı %117,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu tarihi takip eden 10 yıl sonrası incelendiğinde ise (1932-1942) yine benzer şekilde olumlu sonuçlar görülmektedir. Bu 10 yıllık dönem içinde Türkiye'nin ihracatı 44.972 milyon dolardan 126.115 milyon dolara çıkarken, ithalatının da 112.879 milyon dolar yükseldiği görülmektedir. Toplam dış ticaret hacminin ise aynı dönemler içinde 88.690 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. 1942'de ise bu rakam 238.994 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise küçük bir gerilemeyle birlikte %117,8'den, %117,7 seviyesine gerilemiştir.

1950'li yıllardan itibaren ise Türkiye'nin dış ticaret hacmi artış göstermeye başlamış olsa da bu dönemde de dış ticaret açıklarının artmaya devam ettiği ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarında da kayda değer düşüşlerin (bazı yıllarda) yaşandığı görülmektedir.

1950 yılından itibaren 1960’lı yılların sonuna kadar uygulanan iktisat politikaları ise önceki yıllarda uygulanmış olan devletçi, yoğun müdahaleye dayanan iktisat politikalarından farklıdır. Söz konusu dönemde Demokrat Parti (DP) iktidarda olup, programında devletçiliğe ve devletin iktisadi hayata müdahale etmesine karşı çıkmıştır. Bu durumu eleştirerek, devletin ekonomi içindeki etkinliğini azaltılması gerektiğini, iktisadi kalkınmayı ve özel sektörü geliştirip üretimin etkin bir özel sektör tarafından sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu yönde ekonomide liberasyonu artırıcı adımlar atılmış, fiyat kontrolleri ortadan kaldırılmıştır. Bankaların vermiş oldukları kredilerin faiz oranları düşürülerek, özel sektörün daha fazla kredi kullanmasını sağlayarak yatırım yapması teşvik edilmiştir.⁸

Okyar (1973), bu dönemde önceki dönemlerde olduğu gibi sanayileşmeyi sağlamaya yönelik iktisat politikalarından vazgeçilerek bunun yerine daha dengeli bir kaynak dağılımı politikası izlenmeye başlandığını belirtmektedir. Kamu kesimi yatırımları ulaştırma başta olmak üzere haberleşme, tarım ve sanayide ara malları ve yatırım malları sanayiye alt dallarına yönelmiştir. Özel sektör yatırımları ise tüketim malları sanayiine (özellikle dayanıklı tüketim malları) yönelmiştir. Kısacası bu dönem, özel sektör girişimciliğini özendirilen, serbest piyasa ekonomisi kurma ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya yönelik verilen vaatlerin nispeten gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur (Şahin, 2002, s. 106-107).

1960-1980 dönemi Türkiye ekonomisi açısından 1960’lı yıllara gelinceye kadar bir ekonomik plan olmadan dengesizliklerle dolu bir büyüme dönemi geçirmiştir. Özellikle 1954 yılından itibaren ekonomideki üretim artışındaki yavaşlama, artan dış ödemeler bilançosu açıkları ve enflasyon ile belirgin hale gelen bir bunalım süreci başlamıştır. Bu arada tüm sektörlerde büyüme hızı düşüş göstermeye başlamıştır. Bu durum ülkenin dış ticaret dengesine yansiyarak daha büyük açıkların oluşmasına neden olmuştur. Gelişmelerle ilgili veriler yukarıda Tablo 1’de sunulmaktadır.

1960-1980 yılları arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde; 1960 yılında 320.731 milyon dolar olan toplam ihracatın 1980’de 2.910 milyar dolara, ithalatın ise 285.664 milyondan 7.909 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde dış ticaret dengesi 1960’ta 147.455 milyon doları açık verirken, 1980’de bu açık yaklaşık 5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %68,5’ten %36,8’e düşmüştür. Oran olarak 1960-1980 döneminde ihracat 9 kat artış gösterirken, ithalat 27.6 kat artmıştır. Dış ticaret dengesi ise, 33.8 kat artış göstererek 1980’de 4.999 milyar dolar açık vermiştir. Aynı dönemler için ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %50’ye yakın bir düşüş göstererek Türkiye ithalata bağımlı bir ülke haline gelmiştir.

Bu dönem, Türkiye’de aynı zamanda planlı kalkınma döneminin başladığı yıllar olmakla birlikte 1980’li yıllara gelindiğinde ise 24 Ocak istikrar programının uygulanmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu program öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesindeki güçlükler ile mücadele etmek amacıyla hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulmuş olsa da uzun ve kısa vadeli amaçlarının çokluğu ile karakterize edilmektedir.

Şahin (2002), 24 Ocak 1980 programının strateji ve hedeflerini şu şekilde sıralamaktadır; bu program ile ekonomi üzerindeki devlet müdahalesi minimum düzeye indirilerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması amaçlanmıştır. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide mikro ve makro dengelerin belirlenmesinde idari karar yerine bundan böyle

⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Krueger (1974).

piyasadaki fiyat mekanizmasının geçerli olması benimsemiştir. Yine bu programla birlikte geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilerek, bunun yerine ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulanmaya başlamıştır.

24 Ocak kararları esas itibariyle Türkiye ekonomisinin bunalımdan çıkarılması amacıyla yrrlge konulmuştur. Diğer bir ifadeyle söz konusu uzun vadeli amaçlardan önce bir dizi kısa vadeli amaçları vardır. Bunlar; dış ödeme güçlüklerine zm bulmak, enflasyon hızını düşürerek ülkeyi enflasyon kısır döngüsünden kurtarmak, yeni kredilerin bulunması, vadesi gelen borçların ertelenmesini sağlamak, ithalatı kısmak, âtıl kapasitenin tam kapasiteye çıkarılmasını sağlamak gibi kısa vadede ekonomiyi rahatlatıcı zm yolları olarak grlmştir. Görüldüğü gibi planlı dönemde ilk kez ülkenin büyüme hedefi diğer hedeflerin gerisinde yer almaktadır (şahin, 2002, s. 191-192). Söz konusu 24 Ocak 1980 istikrar programıyla kısa ve uzun vadeli amaçlara serbest piyasa ekonomisiyle ulaşılması programın temel stratejisidir⁹.

Programın uygulanmaya başlamasının akabinde Türkiye’de (12 Eylül askeri darbe sonrası) 1983 yılı sonbaharında seçim yapılmıştır. Seçimi söz konusu programın mimarı ve aynı zamanda Anavatan Partisi (ANAP) kurucusu/başkanı olan Turgut zal kazanmıştır. Bu dönem ekonomide serbestleşme dönemi olarak tanımlanmaktadır. Kısa süre içerisinde döviz kurlarında ve faiz hadlerinde dış ticaret ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek adına çok esaslı değişiklikler yapılmıştır. Sermaye piyasası yasası yeniden oluşturulmuş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kurulmuş, bankalar arası para piyasaları oluşturulmuş, Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine başlamış (1987), mal hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı yönünde yeni yasalar oluşturulmuştur.

Her şeyden önemlisi kambiyo denetimine son verilmiştir. Bu ve benzeri birçok yenilik bu dönemde başlamış olsa da ülke ekonomisinde makro dengelerin sağlanamadığı gibi enflasyonun da kontrol altına alınamadığı görülmektedir. Dış ticaret dengesinin iyice bozulduğu ithalatın, ihracatın çok üzerinde seyrettiği bir dönem başlamıştır. Söz konusu uygulamalar (1980-2019) dış ticarete de yansımıştır. Bu döneme ait dış ticaret verileri incelendiğinde (Tablo 1) gerek ihracatta gerekse ithalatta ve dış ticaret dengesinde büyük değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. 1980’de Türkiye’nin ihracatı 2.910 milyar dolar iken, bu tutarın 2019 yılında 171.503 milyar dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir. Aynı döneme ait ithalatın da 7.909 milyar dolardan, 202.703 milyara yükseldiği görülmektedir. Dış ticaret dengesi 1980’de yaklaşık 5 milyar dolar açık verirken, 2019 da bu açık 31.200 milyara çıkmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %36,8’den, %84,6’ya yükselmiştir. Dış ticaret dengesindeki açıklar ise 2018’de 55.126 milyar dolar iken, 2017’de 76.806 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu verilerden de anlaşılacağı gibi son üç yıldır Türkiye’nin dış ticaret dengesindeki açıklarda ciddi oranda düşüşler olsa da ekonomideki genel dengenin bir türlü sağlanamadığı, ihracatın gerçekleştirilmesi için hl ithalata bağımlığın yüksek oranlarda devam ettiği bilinmektedir.

1980 sonrasında Türkiye’de dış ticaretin bu kadar büyümesinde iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisinin benimsenip uygulanmasının etkisi büyük olmuştur. Ayrıca büyümenin istikrara tercih edildiği bir dönem olması da önemli etkenlerdendir. Yine bu dönemde ihracatın her türlü teşvik tedbirleriyle desteklenmiş olması, Türk lirasının (TL) dolar karşısında reel olarak %40 oranında devalüe edilmiş olması (1984-1988), hükümetin kur

⁹ 24 Ocak programının kapsamı ve uygulanan politikaların sonuçları hakkında daha geniş bilgi için bkz: şahin (2002), Boratav, Keyder ve Pamuk (1984), Bozkaya (1986), Kuru vd. (1985).

ayarlamalarını enflasyonun altında tutmuş ve Türk lirasını iç piyasada değerli hale getirmiştir. İhracat hızı yavaşlarken ithalat artmaya devam etmiş, bu durum dış ticaret bilançosu açığının giderek büyümesine neden olmuştur (Şahin, 2002, s. 214-216).

Dış ticaret dengesindeki açığın 2000’li yıllardan itibaren artış gösterdiği özellikle 2011-2014 yılları arasında 100 milyar doların üzerine çıktığı (2011’de 105.934 milyar dolar) görülmektedir. Ayrıca dış ticaret açığının 2019’ yılında önceki yıllara oranla büyük düşüş göstererek 31.239 milyar dolar seviyesine gerilediği görülmektedir. Bu düşüşte ithalatın azalması önemli bir rol oynamış olsa da bazı girdi ve ürünlerde Türkiye’nin dışa bağımlı olması dış ticaret açığının küçülmesine engel olmuştur. Bir başka ifadeyle dış girdi bağımlılığı sonuçta dış kaynak bağımlılığını desteklemekte olup Türkiye’nin bu kısır döngüden kurtulamaması halinde dış ticaret açığı tekrar artacaktır. Ayrıca son 10 yıllık (2009-2019) ithalata dayalı büyüme modelinin damgasını vurduğu bu dönemde büyüme giderek daha fazla cari açık vermeyi gerekli kılmıştır. Yapılan ithalatın kompozisyonu incelendiğinde sağlıklı bir yapıya sahip olmadığı açıkça görülmektedir. Şöyle ki; hammadde ve tüketim mallarının yurt içinde üretilmeyip düşük kur nedeniyle dışardan ithal edilmesi istikrarsızlığın temel nedenidir. Yine yatırım malları ithalatının yeterince büyümediği, ancak toplam ithalatı arttırdığı görülmektedir. İhracat açısından konu incelendiğinde ise; Türkiye’nin toplam ihracatının 2019 yılı itibariyle %48,5’ini Avrupa Birliği’ne, üye olan 28 ülke ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Son yıllarda ihracatın düşmesinde önemli rol oynayan kalemlerdeki düşüşler de (otomotiv sektörü başta olmak üzere, hazır giyim ve konfeksiyon, elektrik-elektronik, demir-çelik ve kimyevi maddeler) etkili olmuştur (Susam ve Bakkal, 2008, s. 82-83).

İhracat rakamlarının düşmesinin nedenlerinden bir diğeri de doların son yıllarda Euro karşısında değer kazanmış olmasıdır. Türkiye’nin toplam dış ticaretinin %45’e yakın kısmını AB ülkeleriyle gerçekleştiriyor olması ve ödemelerin de büyük kısmını dolar cinsiyile yapıyor olması nedeniyle dolar-Euro paritesindeki değişimin dolar lehine değişmesi ihracat rakamlarının düşmesine yol açmıştır. Son yıllarda bir yandan artan döviz kuru, öte yandan küresel durgunluk nedeniyle ihracat çelişkili bir tablo sergilemektedir. Sonuçta dış piyasalarda görülen daralma iç piyasalara da yansımış buna bağlı olarak; ihracat ve ithalat önceki yıllarda olduğu gibi büyük bir artış göstermemiştir. Bu durum Türkiye’nin dış ticaret dengesine ve ihracatın ithalatı karşılama oranına da yansımıştır.

2.1. Türkiye’nin Ülke Gruplarına Göre İhracat ve İthalatının Gelişimi

Türkiye’nin dış ticareti Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar çeşitli periyotlardan geçmiştir. Dönem içerisinde uygulanmış olan dış ticaret politikaları dışa açılmanın bir gereği olarak küresel ekonomik entegrasyon çerçevesinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde özellikle 1980 yılı iktisat politikaları açısından bir miladı temsil etmektedir. İthal ikameci sanayileşme stratejileri terk edilerek, ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenip uygulanması, bir taraftan 1980 öncesi tıkanmaları giderirken bir taraftan da neo-liberal politikaların hâkim kılınması için 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır. Bu kararlar iktisat politikası bağlamında Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası olarak kabul görmüştür (Karabulut, 2009, s. 979).

24 Ocak İstikrar Programının Türkiye ekonomisinde nasıl bir değişime neden olduğu bir önceki başlıkta yeterince açıklandığı için bu alt başlıkta tekrardan kaçınılmıştır. Ancak bu

kararlar sonrasında Türkiye'nin makro ekonomik göstergelerinin tamamına yakını büyük bir değişim göstermiştir. Bu göstergelerden bir kısmını olumlu yönde etkilemiş iken (dış ticaret hacminin artması, kişi başına düşen milli gelirdeki artış, kambiyo denetimine son verilmesi, faktörlerin serbest dolaşımı, yoğun sermaye gerektiren malların daha düşük fiyatlardan piyasalarda satılması, Türkiye'nin daha fazla ülkeyle dış ticarete bulunması vb.), bir kısmını ise olumsuz yönde etkilemiştir. Olumsuz yöndeki gelişmelerin başında; dış ticaret açığının artması, cari açıklar ve demeler bilançosundaki dengenin bozulması, işsizlik, enflasyon ve dolaylı yabancı sermaye girişlerindeki artışlar sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle dolaylı yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomik krizlerin ortaya çıkışında oynadığı roller, TL'nin başta ABD doları ve Euro karşısındaki sürekli değer kaybı ve bunun ekonomi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler sadece kk bir kısımdır.

Ayrıca Türkiye'de 1980 sonrasında ülke gruplarıyla gerek ihracat-ithalat gerekse bu bağlamda ihracatın sektörel dağılımında geleneksel ihraç ürünlerinin ve tarımsal ürünlerin payı hızla azalırken, imalat sanayi ürünlerinin payı hızla artış göstermiştir. Buna bağlı olarak Türkiye, 1923'ten itibaren en büyük ticari partner olan şimdiki AB yesi sınırlı sayıdaki ülke yerine, dünyanın hemen hemen tamamına yakınına (170'ten fazla) ihracat yapar duruma gelmiştir (Tokucu ve Yüce, 2013, s. 47-75).

Söz konusu 170'in üzerindeki ülkeye yapılan ihracatın yapısı, faktör yoğunlukları ve taklit edilebilme durumları incelendiğinde 1998-2008 döneminde ihracatta hammadde yoğun ürünlerin payı azalarak %13-15 bandına gerilediği görülmektedir. nceki yıllarda ihracatın yaklaşık yarısını oluşturan emek yoğun ürünlerin payının 2001 krizinden sonra azaldığı ve 2005 sonrasında ise tekrar %31 düzeyine geldiği görülmüştür. Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatı önemli bir yapısal değişim göstererek, doğal kaynak ve emek yoğun iki grubun ihracatının, toplamının ihracat içindeki payı %45 düzeylerinde seyretmeye başlamıştır. İhracat içindeki sermaye yoğun malların payı giderek artış göstererek belirgin hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda sermaye yoğun malların ihracat içindeki payı artmıştır. 2001'de %20 olan bu pay 2008'den sonra %31'in üzerinde seyretmeye başlamıştır (Tokucu ve Yüce, 2013, s. 58).

Türkiye'de ihracat-ithalat açısından yukarıda yapılan analizler, sanayi malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki oranının ve AB lkeleri dışındaki pazarın giderek artması gibi, hem ihraç/ithal edilen mallar hem de ihracat/ithalatın yapıldığı yeni ülkeler konusunda önemli değişmelerin yaşandığını göstermektedir.

Türkiye'nin son yıllarda ihracatının ve ithalatının seyri açısından incelenmesi gereken bir diğer konu da ihracat ve ithalatın hangi ülke-ülke gruplarıyla yapıldığıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde özellikle son 10 yıldır ihracatta hedef alınan pazar sayısının geçmiş yıllara oranla önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. nceki yıllarda coğrafi açıdan yakın pazarlar tercih edilirken şimdi Ortadoğu, Balkanlar, Rusya Federasyonu, Türki Cumhuriyetler, AB dışındaki Afrika, Uzak Doğu, Kuzey Amerika, diğer Asya lkeleri, İslam İş Birliği Teşkilatı lkeleri ve diğer dünya pazarlarına yönelim başlamıştır (Bkz: Tablo 2). Böylece sınırlı sayıdaki pazarda faaliyet göstermenin yol açacağı risk ve belirsizlikler minimize edilmeye çalışılmaktadır (Karafakıoğlu, 2012, s. 19).

Tablo 2. Türkiye’nin Ülke Grupları İtibariyle İhracatı 2015-2020 (Milyon ABD \$)

Ülke Grupları	2015	2016	2017	2018	2019
A-Avrupa Birliği AB (27)					
Avrupa Birliği AB (27)	56.478.649	59.981.416	67.987.332	77.429.205	77.726.198
B -Diğer Ülkeler					
1-Diğer Avrupa (AB 27) Hariç	25.302.616	22.055.816	20.229.606	23.921.002	24.445.348
2-Kuzey Afrika	8.918.833	8.069.446	7.918.462	9.915.077	10.828.878
3-Diğer Afrika	4.212.322	3.833.943	4.318.839	5.173.872	5.794.323
4-Kuzey Amerika	7.737.839	8.092.611	10.359.398	10.411.462	9.956.682
5-Orta Amerika ve Karayipler	935.073	957.812	1.272.574	1.648.509	1.766.889
6-Güney Amerika	1.383.703	1.127.996	1.349.588	1.872.836	1.833.081
7-Yakın ve Orta Doğu	34.255.670	33.869.634	38.221.058	32.402.888	35.009.090
8-Diğer Asya	10.977.543	10.272.156	11.924.636	13.202.023	13.399.498
9-Avustralya ve Yeni Zelanda	631.116	9.766.460	674.047	825.020	782.359
10-Diğer Ülke ve Bölgeler	148.750	219.710	239.081	266.863	290.386
Toplam	94.503.465	89.265.583	96.507.288	99.739.551	104.106.524
C-Seçilmiş Ülke Grupları					
1-OECD Ülkeleri	80.739.350	82.923.010	88.808.003	101.063.783	99.325.296
2-EFTA Ülkeleri	6.236.602	3.336.916	1.689.568	2.332.242	1.794.638
3-Karadeniz Ek. İş Birliği Ülkeleri	15.425.925	13.800.648	16.580.157	19.390.352	20.446.305
4-Ekonomik İş Birliği Teşkilatı	10.537.691	10.504.662	9.121.916	8.034.493	8.707.799
5-Bağımsız Devletler Topluluğu	8.111.457	5.593.792	7.204.981	8.502.347	9.557.843
6-Türk Cumhuriyetleri	5.772.983	4.358.110	4.540.392	4.417.965	5.107.351
7-İslam İş Birliği Teşkilatı	46.599.938	44.347.122	48.627.009	44.841.257	48.767.654

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK (2020).

AB ülkeleri uzun yıllardır Türkiye’nin toplam dış ticareti içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplam ihracat içerisinde 2001-2007 yılları arasında %56-58 oranında bir paya sahipken, bu oranın 2011’de %46,2’ye, 2015’te %34,4’e, 2018’de %43,7’ye ve 2019 yılında ise %42,4’e düştüğü görülmektedir. AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracatın bu denli düşmesinin nedeni 2008’de ABD’de ortaya çıkan ve tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen (Mortgage krizi olarak da tanımlanan) küresel finansal krizdir. Ayrıca Türkiye’nin farklı pazar arayışları sonucu edinmiş olduğu yeni partnerler de bu duruma neden olan diğer faktörler arasında gösterilebilir.

2015-2020 yılları arasında Türkiye’nin ülke grupları itibariyle gerçekleştirmiş olduğu ihracatın dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir. AB’ye üye ülkelere 2015 yılı itibariyle 56.478 milyar dolar tutarında bir ihracat gerçekleştirilmiş iken, bu rakamlar 2016-2019 yılları arasında sırasıyla; 59.981, 67.987, 77.429 ve 2019 yılında 77.726 milyar ABD doları tutarında gerçekleşmiştir. Yine 2015-2019 yılları itibari ile söz konusu ihracatın Türkiye’nin toplam dış ticareti içerisindeki payları ise şu şekilde gerçekleşmiştir. 2015 yılında %37,4 iken 2016’da %40,2, 2017 de %41,3, 2018’de %43,7 ve 2019 yılında ise %42,4 paya sahiptir.

Ayrıca Türkiye’nin ihracatında en yüksek paya sahip olan ülke gruplarından bir diğeri ise Yakın ve Orta Doğu ülkeleri olup; bunların toplam ihracat içindeki payı (2015-2019 yılları arasında) sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir; 2015-2016’da %22,7, 2017’de %23,2, 2018’de %18,3 ve 2019 yılında ise %19,4. Türkiye’nin ihracatında önemli bir paya sahip olan ülke gruplarından bir diğeri ise Diğer Asya Ülkeleri’dir. Bunların toplam ihracat içerisindeki payı ise sırasıyla (2015-2019) %7,3, %6,9, %7,2, %7,5 ve %7,4 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020).

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye'nin AB (27) ile olan ihracatı önceki yıllara oranla düşüş gösterirken, diğer ülke gruplarıyla yapılan ihracatta artış görünmektedir. Ancak son 5 yıldır tüm ülkelerle gerçekleştirilen ihracatta önceki yıllara göre bir artış yaşanmadığı da görülmektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında; 2008 Küresel Finansal Kriz ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte ihracatın ithalata bağımlı olması, izlenen politikaların etkisi, uluslararası pazarlama faaliyetlerinde yenilik, rekabet yapısı, ürün ve süreçlerdeki değişimlere uyum sağlamada geç kalınması gösterilebilir. Ayrıca son yıllarda dünya ticaretinin daraldığı ve ülkelerin çeşitli korumacı politikalara başladığı günümüzde, mevcut uluslararası pazar payının korunması ve alternatif pazarlara giriş imkanlarının artırılmasında yeterli çabanın gösterilememesi belli başlı nedenlerden bazılarıdır (TOBB, 2019).

Türkiye'nin ülke grupları itibarıyla ithalatı ve toplam ithalat içindeki payları ise Tablo 3'te görüldüğü gibidir.

Tablo 3. Türkiye'nin Ülke Grupları İtibarıyla İthalatı (Milyon ABD \$)

Ülke Grupları	2015	2016	2017	2018	2019
A-Avrupa Birliği AB (27)					
Avrupa Birliği AB (27)	76.794.546	75.267.734	81.971.590	77.051.249	67.913.047
B -Diğer Ülkeler					
1-Diğer Avrupa (AB 27) Hariç	34.549.918	27.919.268	39.057.502	38.042.952	36.934.693
2-Kuzey Afrika	3.173.401	3.252.568	4.203.460	4.685.547	4.009.992
3-Diğer Afrika	2.151.915	2.151.987	2.978.629	2.451.876	1.810.756
4-Kuzey Amerika	12.587.921	12.421.410	14.524.064	14.978.319	13.479.195
5-Orta Amerika ve Karayipler	1.128.141	1.116.729	1.071.318	845.117	941.258
6-Güney Amerika	3.966.562	4.374.393	6.319.495	8.162.498	5.574.634
7-Yakın ve Orta Doğu	14.428.614	14.236.600	20.465.558	18.923.721	16.088.786
8-Diğer Asya	54.430.909	54.012.227	57.619.977	53.875.139	47.340.718
9-Avustralya ve Yeni Zellanda	625.533	708.206	2.277.958	1.116.013	1.083.957
10-Diğer Ülke ve Bölgeler	9.781.752	6.728.119	8.225.578	11.020.053	15.168.167
Toplam	136.824.665	126.921.508	156.743.538	154.101.234	142.432.156
C-Seçilmiş Ülke Grupları					
1-OECD Ülkeleri	107.404.455	105.457.245	121.757.378	113.161.240	98.857.808
2-EFTA Ülkeleri	3.228.605	3.222.514	7.801.790	3.682.931	4.179.497
3-Karadeniz Ek.İş Birliği Ülkeleri	32.397.418	25.023.971	31.627.320	34.075.764	33.881.585
4-Ekonomik İş Birliği Teşkilatı	9.637.634	8.076.440	11.562.105	10.998.888	7.513.798
5-Bağımsız Devletler Topluluğu	23.721.813	18.222.582	23.597.413	26.288.573	26.777.749
6-Türk Cumhuriyetleri	2.946.967	2.827.054	3.358.729	3.323.250	3.377.189
7-İslam İş Birliği Teşkilatı	23.242.084	23.762.739	32.673.009	29.916.584	26.221.792

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK (2020).

Tablo 3'teki istatistiki verilerde Türkiye'nin ihracatında olduğu gibi ithalatında da AB (27), en yüksek paya sahip olan ülke grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca ithalatın ülke gruplarına göre dağılımında özellikle 2000 yılı sonrasında önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. 2000 yılında AB (27)'nin Türkiye'nin ithalatı içindeki payı %52 iken 2007 yılında bu oran %40'a, 2012 yılında ise %37'lere kadar düşüş göstermiştir. AB (27)'nin Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Türkiye 2015 yılında AB (27)'ye

dahil olan ülkelerden 76.794 milyar dolar tutarında ithalat yaparken bu rakam 2016 yılında 75.267 milyar dolara, 2017’de 81.976 milyar dolara yükselmiş; 2018’de 77.051 milyar dolara ve 2019 yılında ise (2015 yılına göre) %11,56’lık düşüşle 67.913 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin toplam ithalatı içinde AB (27)’nin payı yıllar itibariyle sırasıyla şu şekilde seyretmiştir. 2015 yılında %35,9, 2016 yılında %37,2, 2017 yılında %34,3, 2018 yılında %33,3 iken 2019 yılında ise %32,3 olarak gerçekleşmiştir. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi AB (27)’nin Türkiye’nin toplam ithalatı içerisindeki payı giderek azalmaktadır (TÜİK, 2020).

Buna karşın diğer ülke gruplarının payları ise (özellikle Asya ülkelerinin) geçmiş yıllara karşılık artan bir seviyede devam etmektedir. Bu ülkelerden Çin’in toplam ithalat içerisindeki payı 2000 yılında %2 seviyesindeyken, 2012’de bu pay %9’a çıkmıştır. Ayrıca OECD ülkelerinin toplam ithalat içerisindeki payı 2000 yılında %68 iken, 2012 yılına gelindiğinde %48’lere gerilemiştir. Karadeniz İş Birliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu ve İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkelerden yapılan ithalatta ise artışlar olmuştur (Yurdakul, 2014, s.96)¹⁰.

Türkiye’nin 2015-2019 yılları arasında toplam ithalatı içerisinde en yüksek paya sahip olan ülke gruplarına göre dağılımı ise şu şekilde seyretmiştir; AB (27)’ye dâhil olan ülkelerden Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu ithalat miktarı 2015 yılında 76.794 milyon dolar tutarında iken, 2016’da bu rakam 76.267 milyon dolara, 2017 yılında 81.971 milyon dolara yükselmiş; 2018 yılında ise tekrar 77.051 milyon dolara gerilemiştir. 2019’da ise AB (27)’den Türkiye’nin yapmış olduğu ithalat (2015 yılına göre) %11,56 oranında düşüş göstererek 67.913 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2015-2019 yılları arasında AB (27)’ye dâhil olan bu ülkelerden gerçekleştirilen ithalatın, toplam ithalat içerisindeki payları ise sırasıyla şu şekilde seyretmiştir. 2015 yılında %35,9, 2016 yılında %37,2, 2017 yılında %34,3, 2018 yılında %33,3 ve 2019 yılında ise %32,3 olarak gerçekleşmiştir. AB (27)’nin dışında kalan ve önem arz eden diğer ülke gruplarının payları ise 2015-2019 yılları arasında şu şekilde gerçekleşmiştir. AB (27)’nin dışındaki diğer Avrupa ülkeleri; %16,2, %13,8, %16,4, %16,5 ve 2019’da %17,6 iken, Diğer Asya Ülkeleri’nin payları ise (2015-2019 arasında) sırasıyla; %25,5, %26,7, %24,1, %23,3 ve 2019 yılında ise %22,5 olarak gerçekleşmiştir.

Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü’ne (KEİB) dâhil olan ülkelerin payları ise 2015’ten 2019’a kadar sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir. %15,2, %12,4, %13,2, %14,7 ve 2019 yılında ise %16,1’e yükselmiştir. Diğer taraftan toplam ithalat içinde önemli paya sahip olan diğer ülke gruplarından birisi; Bağımsız Devletler Topluluğu iken diğeri de İslam İş Birliği Teşkilatı’na üye olan ülkelerdir. Her iki gruba da dâhil olan bu ülkelerin toplam ithalat içindeki payları ise 2015-2019 arasında sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir; KEİB ülkeleri: %15,2, %12,4, %13,2, %14,7 ve 2019’da %16,1 iken, İslam İş Birliği Teşkilatı’na üye ülkelerin payları ise; %10,9, %11,8, %13,7, %12,9 ve 2019 yılında %12,5 olarak gerçekleşmiştir.

İstatistiki verilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye’nin toplam ithalatı içerisinde AB (27)’nin payı giderek azalırken, OECD ülkeleriyle birlikte KEİB’e üye ülkelerin, Asya Ülkeleri’nin ve İslam İş Birliği Teşkilatı’na üye olan ülkelerin toplam ithalat içerisindeki payları özellikle son 10 yıldır artış göstermektedir.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz: Yurdakul (2014).

Türkiye'nin dış ticaret yapısında görölen bu değişimlerle ilgili önemli bir değerlendirmeyi Yüksel ve Türkan (2008), şu şekilde değerlendirmektedir (Tokucu ve Yüce, 2013, s. 58)¹¹.

2.2. Türkiye'nin En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler

Türkiye 2000'li yıllardan itibaren ihracat pazarını büyük ölçüde çeşitlendirmeyi başarmıştır. 2000 öncesi belli başlı gelişmekte olan ülkelere yapmış olduğu ihracata kıyasla 2000 sonrası en yüksek ihracat pazar konsantrasyonuna¹² sahip olan ülkelerden birisi olmuştur. Bu durum özellikle 2010 yılından itibaren kendisini daha etkin bir biçimde göstermeye başlamıştır. Toplam ihracatı 2010'lu yıllarda 113.883 milyar dolardan, 2019'da 171.503 milyar dolara yükselmiştir. İhracat yapılan ülke sayısı 2012'de 137 iken 2019 sonu itibariyle 170'in üzerinde ülkeye çıkmıştır. Türkiye Çin, Hindistan ve Brezilya'nın ardından gelişmekte olan ekonomiler arasında en yüksek pazar çeşitliliğine sahip olan ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye'nin son yıllarda (2010 sonrası) ihracat pazarını hızlı bir biçimde çeşitlendirmesinde, ihraç mallarının geleneksel olmayan pazarlara kararlı bir şekilde yönlendirilmiş olması ve 2008-2009 krizi sonrası Avrupa'nın gerileyen talebinin telafi edilmesine yönelik alternatif pazar arayışları önemli rol oynamıştır (World Bank, 2014, s. 8-9).

Türkiye 2008-2009 krizi sonrası alternatif pazarlara yönelerek gerek ihracatını gerekse ithalatını artırmıştır. Bu arada dış ticaret açıkları bazı yıllar 100 milyar ABD doları üzerine çıkmış olsa da (2011 yılı) 2019 sonu itibariyle bu açık 31.200 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca ülkeler itibariyle önceki yıllara oranla daha fazla ülkeyle dış ticaret yapmaya başlamış olup 2010 yılı sonrasında en çok ihracat yaptığı ilk beş ülkenin sıralamaları ve bunların toplam ihracat içindeki payları ise şu şekilde seyretmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde 2011 yılı itibariyle en yüksek paya sahip olan ülkeler sırasıyla Almanya, Irak, İtalya, Birleşik Krallık ve Rusya Federasyonu'dur. Bu ülkelerin toplam ihracat içerisindeki payları ise şu şekildedir; Almanya %10,29, Irak %6,13, İtalya %5,89, Birleşik Krallık %5,75 ve Rusya Federasyonu %5,10 (TÜİK, 2020).

İki yıl sonra 2013 yılında ise Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülke sıralamasında Almanya yine birinci sıradaki yerini korurken, Irak ikinci sırada, Birleşik Krallık üçüncü sıraya yükselmiş, dördüncü sırayı Rusya Federasyonu alırken, beşinci sırayı ise İtalya almıştır. Bu beş ülkenin ihracat içindeki payları ise sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir; %8,79, %7,81, %5,65, %4,67 ve %4,31.

2015-2019 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında en yüksek paya sahip olan ülkelerin sıralamaları ve toplam ihracat içerisindeki payları Tablo 4'te görüldüğü gibidir.

¹¹“1996-2007 yılları arasında Türkiye'nin imalat sanayi üretiminde ve dış ticaretinde, ihracat/üretim, ithalat/üretim, ihracat/toplam arz, ithalat/toplam arz oranları belirgin bir biçimde yükselmiştir. Üretimde toplam arz içerisinde ihracatın ve ithalatın payı her geçen gün artmakta fakat üretim ve özellikle motorlu kara taşıtları ve otomotiv ihracatı giderek ithalata bağımlı hale gelmekte yani bu sektörde ithalatlaşma süreci yaşanmaktadır. Yine uluslararası alanda gelişmiş ülkelerin üretimlerini Çin gibi ülkelerin ucuz iş gücünden dolayı bu ülkelere kaydırmaları ara malı ithalatının Asya ülkelerinden yapılması, enerji ithalatının ise İran ve Rusya gibi ülkelere gerçekleştirilmesi uluslararası ticaret bağlamında bir Asyalaşma sürecini başlatmıştır.

¹² İhracat Pazar konsantrasyonu: Bir ülkenin toplam mal ihracatı içerisinde birkaç ürünün veya ihraç pazarı ülkelerinin önemli düzeyde ağırlığının olması durumunu ifade etmektedir. Bir piyasada ihracat konsantrasyonunun azalıyor olması ülkenin daha rekabetçi olmaya başladığını göstermektedir.

Tablo 4. Türkiye’nin En Çok İhracat Yaptığı Beş Ülke 2015-2019 (Milyon ABD \$)

2015				
Almanya	Birleşik Krallık	Irak	İtalya	ABD
14.490.425.592	10.822.849.965	9.966.655.475	7.152.826.855	7.019.677.522
%9.6	%7.2	%6.6	%4.7	%4.6
2016				
Almanya	Birleşik Krallık	Irak	İtalya	ABD
15.164.954.450	11.961.673.292	8.496.075.909	7.857.667.242	7.262.305.664
%10.2	%8.0	%5.7	%5.3	%4.9
2017				
Almanya	Irak	Birleşik Krallık	B.A.E	ABD
16.356.392.392	10.109.826.526	9.932.538.529	9.267.012.374	9.259.582.787
%9.9	%6.1	%6.0	%5.6	%5.6
2018				
Almanya	Birleşik Krallık	İtalya	Irak	ABD
17.353.443.488	11.473.927.051	10.047.452.617	9.437.007.226	9.072.756.255
%9.8	%6.5	%5.7	%5.3	%5.1
2019				
Almanya	Birleşik Krallık	Irak	İtalya	ABD
16.617.244.223	11.278.615.170	10.223.292.270	9.753.017.856	8.970.657.918
%9.2	%6.2	%5.7	%5.4	%5.0

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK (2020).

Tablo 4’te görüldüğü gibi Türkiye’nin ihracatı içerisinde en yüksek paya sahip olan ülke sıralamasında Almanya’nın toplam ihracat içinde %9,2-10,2 arasındaki bir payla istisnasız (2015-2019) yılları arasında birinci sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırayı Birleşik Krallık, üçüncü sırayı bazı yıllar Irak, bazı yıllarda ise İtalya oluştururken, beşinci sırayı ise ABD’nin yaklaşık %5-5,5’lik payla oluşturduğu görülmektedir. 2011 yılından itibaren ülke sıralamaları incelendiğinde ise; bazı yıllarda görülen değişimin dışında toplam ihracat içerisinde yukarıdaki ülkelerin paylarında çok büyük bir değişimin olmadığı açıkça görülmektedir.¹³

Türkiye’nin en çok ithalat yaptığı ilk beş ülke ve bunların toplam ithalat içerisindeki payları ise şu şekilde seyretmiştir. 2011-2013 yıllarında; 2011 yılında Türkiye’nin en çok ithalat yaptığı ülkelerden ilki Rusya Federasyonu olup, bu ülkeden Türkiye 23.950 milyar dolar tutarında ithalat gerçekleştirmiştir. Bu tutarın toplam ithalat içerisindeki payı %9,94 seviyesindedir. İkinci sırayı Almanya toplamda 22.985 milyar dolarlık tutarla oluşturmaktadır. Almanya’nın toplam ithalat içindeki payı %9,54’tür. Üçüncü sırayı Çin, 21.692 milyar dolarlık tutarla oluşturmaktadır. Çin’in toplam ithalat içindeki payı %9’dur. Dördüncü sırayı ABD 16.033 milyar dolar tutarla takip etmekte olup; toplam ithalat içindeki payı %6,65’tir. Beşinci sırayı ise İtalya 13.548 milyar dolarlık tutarla oluşturmakta olup, toplam ithalat içindeki payı ise %5,62’dır.

2013 yılına gelindiğinde ise ithalatta birinci sırayı Rusya Federasyonu oluştururken, ikinci sırayı Almanya, üçüncü sırayı Çin, dördüncü sırayı İtalya ve son olarak beşinci sırayı ise ABD oluşturmuştur. Söz konusu ülkelerden Türkiye’nin yapmış olduğu ithalat ve bunun toplam ithalat içerisindeki payları ise sırasıyla şu şekilde seyretmiştir. (2013 yılı itibari ile) Rusya Federasyonu’ndan 26.046 milyar dolarlık ithalat yapılmış olup, toplam ithalat içindeki payı %9,98’dır. Almanya’dan 25.598 milyar dolarlık ithalat yapılmış olup, toplam ithalat içindeki

¹³ Daha geniş bilgi için bkz: TÜİK (2020) ve TİM (2020).

payı %9,81'dir. Çin'den 25.260 milyar dolar, İtalya'dan 13.530 milyar dolar ve son olarak ABD'den de 13.530 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Söz konusu ülkelerin toplam ithalat içindeki payları sırasıyla; %9,68, %5,18 ve son olarak ABD'nin payı ise %5,11'dir. 2015-2020 yılları arasında toplam ithalat içerisinde en yüksek paya sahip olan ilk beş ülke ve bunların toplam ithalat içerisindeki payları Tablo 5'te görüldüğü gibidir.

Tablo 5. Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı Beş Ülke 2015-2020 (Milyon ABD \$)

2015				
Çin	Almanya	Rusya Fed.	ABD	İtalya
25.283.734.393	22.735.873.992	20.744.049.726	11.603.110.677	11.342.851.906
%11.8	%10.6	%9.7	%5.4	%5.3
2016				
Çin	Almanya	Rusya Fed.	ABD	İtalya
24.852.474.113	22.647.552.389	15.467.236.736	11.275.869.151	10.701.289.088
%12.3	%11.2	%7.6	%5.6	%5.3
2017				
Çin	Almanya	Rusya Fed.	ABD	İtalya
23.753.643.673	22.281.368.503	20.097.026.964	12.288.503.154	12.119.734.061
%10.0	%9.3	%8.4	%5.1	%5.1
2018				
Rusya Fed.	Almanya	Çin	ABD	İtalya
22.710.751.224	21.535.223.037	21.506.001.136	12.995.754.408	10.791.918.747
%9.8	%9.3	%9.3	%5.6	%4.7
2019				
Rusya Fed.	Almanya	Çin	ABD	İtalya
23.115.236.226	19.280.398.510	19.128.159.865	11.847.373.367	9.349.592.818
%11.0	%9.2	%9.1	%5.6	%4.4

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK (2020).

Türkiye'nin 2015-2020 yılları arasında toplam ithalatı içerisinde en yüksek paya sahip olan ülkeler arasında 2010 yılından itibaren Çin ve Rusya Federasyonu'nun bazı yıllar sıralamaları değişmiş olsa da istisnasız birinci veya üçüncü sırada yer aldıkları görülmektedir. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında Çin toplam ithalat içerisinde ilk sırada yer almıştır. Ayrıca toplam ithalat içerisindeki payı ise 2015'te %11,8 iken, 2016'da %12,3, 2017'de ise %10 olarak gerçektelemiştir. 2018 ve 2019 yıllarında ise toplam ithalat içerisinde üçüncü sırada yer almış olup, sırasıyla %9,3 ve %9,1'lik paya sahip olduğu görülmektedir.

İthalat içerisindeki en yüksek paya sahip ülkelerden birisi de Rusya Federasyonu'dur. Çin'de olduğu gibi Rusya Federasyonu'nun da Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki payı özellikle 2008-2009 Küresel Finansal Krizi sonrasında itibaren artış göstermeye başlamıştır. Yıllar itibariyle Rusya Federasyonu'nun ithalat içerisindeki sıralaması ve payı Tablo 5'te incelendiğinde; 2011, 2013, 2018 ve 2019 yılında ilk sırada yer aldığı ve büyük olasılıkla 2020 yılında da ilk sırada veya ikinci sırada olacağı görülmektedir. Toplam ithalat içerisindeki payı ise 2011'de %9,94, 2013'te %9,98, 2015'te %9,7, 2016'da %7,6, 2017'de %8,4, 2018'de %9,8 ve 2019 yılında da %11'lik paya sahip olduğu görülmektedir.

Toplam ithalat içerisinde en büyük paya sahip olan diğer ülkeler ise; Almanya, İtalya ve ABD'dir. Söz konusu ülkeler ithalat içindeki paylarını her zaman için korumuşlardır. Bu ülkelerin toplam ithalat içindeki payları ortalama olarak Almanya'nın %9,5-10, ABD'nin %5,5, İtalya'nın payı ise %5 seviyesindedir.

Türkiye’nin en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk beş ülke ve bunların toplam ihracat ve ithalat içerisindeki payları incelendiğinde ise; Almanya başta olmak üzere Birleşik Krallık, İtalya ve ABD’nin gerek ihracatta gerekse ithalatta uzun yıllardan bu yana değişmeyen dış ticaret partnerler olduğu görülmektedir. Rusya Federasyonu ve Çin’in ise 2010 yılı sonrasında Türkiye’nin dış ticaretinde özellikle ithalatta en büyük payı alan ülkeler oldukları görülmektedir. 2000’li yıllarda Rusya Federasyonu ile başlayan dış ticaret hacmindeki artış 2008’de maksimum seviyeye çıkmıştır. Ancak sonrasında 2008 Küresel Finansal Kriz nedeniyle ihracatta ciddi düşüşler görülmüştür.

Rusya Federasyonu ile yapılan ihracattaki düşüşler, meyve sebzelerin dışındaki tüm fasıllar ile; ihraç kalemlerinin tamamına yakın kısmında görülmüş olmakla birlikte, motorlu kara taşıtları ihracatı %31,7, makina ihracatı %20,9, elektrikli makine ve cihaz ihracatı %9,3 ve örme giyim eşyası ihracatında %36,8 oranında düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca Rusya’nın ihracat içerisindeki payı (2014 yılında) %14,7 azalmış, toplam ihracat içerisindeki payı ise %3,8’lere kadar gerilemiştir (Türkiye İhracatçılar Birliği [TİM], 2015, s. 64-65).

2017 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler normale dönmeye başlamış ve toplam dış ticaret içerisindeki payı ilk olarak %5,7’ye devamında 2018 yılında ise %6,5’e çıkmıştır. Rusya açısından bakıldığında ise Türkiye önemli bir ticari partner olarak öne çıkmakta olup, 2018 yılında Rusya’nın en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında %4,8’lik payla Türkiye beşinci sırada yer almıştır. Rusya’nın ithalatında ise Türkiye 2017 yılında 16. sırada yer alırken 2018 yılında %1,8’lik payla 12. sıraya yükselmiştir (Sarıaşlan, 2019, s. 192-193).

Türkiye’nin Rusya Federasyonu’ndan ithalatının bu denli yüksek olmasının nedeni, enerjide dışa bağımlı olan Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu başta petrol ve doğalgaz ile, petrol yağları, petrol gazları ve diğer gazlı hidro karbonların büyük bir kısmının bu ülkeden ithal ediyor olmasıdır.

Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin’in Türkiye ile olan dış ticaretinde Türkiye’nin önemli oranda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Özellikle 2011 yılı sonrasında Çin toplam ithalat içerisinde ilk beş ülke arasında yer almaya başlamıştır. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında ise birinci sırada yer alarak; toplam ithalatın %10’undan fazlasına sahip olmuştur. Türkiye’nin Çin’e yapmış olduğu ihracat ise toplam ihracatın %1,87 ‘sine tekabül etmektedir. Verilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye-Çin arasındaki ikili dış ticarete Türkiye ciddi anlamda dış ticaret açığı vermektedir. Bunun temel nedeni; Çin’e yapılan ihracatın yaklaşık %80’ini oluşturan mermer, travertenler, krom, borat ve diğer maden ürünlerine karşı Çin’in talebindeki düşüştür. İthalatın bu kadar yüksek olmasının sebebi ise; ihracatta ithal ara mala bağımlı olan Türkiye’nin ihracatında en yüksek paya sahip olan değişik sanayi kollarında kullanılan makine ve cihazlar, çeşitli mamul eşyalar ile büro makineleri ve bilgi işlem makinelerinin büyük bir kısmının fiyatlarının düşük olmasından dolayı bu ülkeden ithal ediliyor olmasıdır (TİM, 2019).¹⁴

¹⁴ Türkiye’nin Rusya, Çin ve Almanya ile olan ikili ticari-ekonomik ilişkileri için bkz: Ersungur, Bayramoğlu ve Pabuçcu (2017).

3. Türkiye'nin Diğer Ülkelerle Mal Grupları İtibariyle İhracatı-İthalatı

Dünya mal ticaretinde 2012, 2013 ve 2014 yıllarında ortaya çıkan yeni eğilimlerin büyük bir bölümü 2015'te ve sonraki yıllarda da etkisini göstererek dünya mal ticaretinde önemli ölçüde yavaşlamaya yol açmıştır. Dünya genelinde yaşanan bu olumsuzluklar doğrudan Türkiye'yi ve özelde ise Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkileyerek ihracat ve ithalatın düşmesine neden olmuştur.

Bu olumsuzluklar; gelişmiş ülkelerdeki çıktı açığının ithalata olan talebi azaltması, yeni küresel koşulların gelişmekte olan ülkelerde düşüşe ve ithalatlarını sınırlamaya yöneltmesi, atıl kapasiteyle yatırım eğilimi ve yatırım mallarına olan talebi kısıtlaması, ayrıca gelir artışının ticaret elastikiyetini düşürmesiyle küresel tedarik zincirindeki büyümenin yavaşlaması, döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalara ve enerji ithalatçısı ülkelerin azalan ihracat gelirlerine karşılık, ithalatlarında görülen düşüşler bunların başlıcalarıdır (TİM, 2015, s. 19).

Dünya genelinde görülen bahse konu yukarıdaki olumsuzluklar, Türkiye'yi de doğrudan etkileyerek ihracatta ve ithalatta önceki yıllara oranla ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Hem ihracatın hem de ithalatın düşmesiyle birlikte 2015 yılında iktisadi faaliyetler daha çok iç pazara yönelik gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum Türkiye'nin (mal grupları itibariyle) ihracat ve ithalat yapmadığı anlamına gelmemektedir. Tablo 6'da 2015-2019 yılları arasında Türkiye'nin mal grupları itibariyle yapmış olduğu ihracat ve ithalat gösterilmektedir.

Tablo 6. Türkiye'nin Mal Grupları İtibariyle İhracat ve İthalatı 2015-2019 (Milyon ABD \$)

Yıllar	Mal Grupları	İhracat	(%)	İthalat	(%)
2015	1. Yatırım (Sermaye) Malları	15.391.912.632	10.70	34.904.939.732	16.84
	2. Hammadde (Ara Malları)	68.432.756.293	47.57	143.316.884.780	69.15
	3. Tüketim Malları	59.145.648.389	41.11	28.586.784.147	13.79
	4. Diğerleri	868.554.114	0.60	425.749.957	0.20
	Toplam	143.838.871.428	100	207.234.358.616	100
2016	1. Yatırım (Sermaye) Malları	15.891.426.284	11.14	35.918.942.468	18.08
	2. Hammadde (Ara Malları)	66.890.193.261	46.93	134.315.400.510	67.62
	3. Tüketim Malları	58.876.813.421	41.30	27.947.075.535	14.07
	4. Diğerleri	871.150.842	0.61	436.816.534	0.21
	Toplam	142.529.583.808	100	198.618.235.047	100
2017	1. Yatırım (Sermaye) Malları	18.352.258.252	14.03	33.116.138.969	14.16
	2. Hammadde (Ara Malları)	73.062.987.586	46.53	171.461.764.783	73.33
	3. Tüketim Malları	64.877.907.372	41.32	28.487.529.419	12.18
	4. Diğerleri	699.787.204	0.44	734.218.063	0.31
	Toplam	156.992.940.414	100	233.799.651.234	100
2018	1. Yatırım (Sermaye) Malları	19.843.315.516	11.81	29.303.659.371	13.13
	2. Hammadde (Ara Malları)	79.264.031.988	47.20	170.048.066.804	76.23
	3. Tüketim Malları	68.030.599.113	40.51	22.878.096.382	10.25
	4. Diğerleri	782.666.838	0.46	817.271.925	0.36
	Toplam	167.920.613.455	100	223.047.094.482	100
2019	1. Yatırım (Sermaye) Malları	20.431.742.022	11.91	25.764.886.783	12.71
	2. Hammadde (Ara Malları)	80.153.629.272	46.74	157.896.720.849	77.89
	3. Tüketim Malları	69.751.429.661	40.67	18.491.701.674	9.12
	4. Diğerleri	1.144.024.244	0.66	550.101.861	0.27
	Toplam	171.480.825.199	100	202.703.411.167	100

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK (2020).

Tablo 6’da görüldüğü gibi; Türkiye’nin 2015 yılında yatırım (sermaye) malları ihracatı 15.391 milyar dolar tutarında iken, ithalatı 34.904 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Hammadde (ara malı) ihracatı 68.432 milyar dolar iken, ithalatı 143.316 milyar dolar, tüketim malları ihracatı 59.145 milyar dolar, ithalatı ise 28.586 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu mal gruplarının toplam ihracat içerisindeki payları ise sırasıyla; yatırım (sermaye) malları %10,7, hammadde (ara malları) %47,5, tüketim malları %41,11 ve diğerlerinin payı ise %0,60 olarak gerçekleşmiştir. Toplam ithalat içerisindeki payları ise sırasıyla şu şekildedir; Yatırım (sermaye) malları %16,8, hammadde (ara malları) %69,15, tüketim malları %13,79 ve diğerlerinin payı ise %0,20 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yılların (2016-2019) toplam ihracat ve ithalat içerisindeki tutarı (milyar ABD doları) ve payları incelendiğinde; yatırım (sermaye) mallarının toplam ihracat içerisindeki payı 2015’te %10,7 iken, 2017 yılında %14,3’e yükselmiş, 2018 ve 2019 yıllarında ise düşüşe geçerek %11,8 dolaylarında seyretmeye devam etmiştir. Yatırım (sermaye) mallarının seyri incelendiğinde, toplam ithalat içerisindeki payı da 2017’de artış göstererek %14,1 seviyesine yükselmiş, 2018 ve 2019 yılında ise %13 seviyesinde seyretmiştir. Diğer yıllardaki gelişmelerin seyri incelendiğinde ise en dikkat çekici yılın 2017 olduğu görülmektedir. Mal grupları itibariyle yatırım (sermaye) malları ihracatı gerek önceki gerekse sonraki yıllarda artış göstermiş olsa da toplam ihracat içerisindeki payı 2017’de %14,3 iken, 2018-2019 yıllarında %11,9’a düşmüştür. Hammadde (ara malları) ihracatının, toplam ihracatı içerisindeki payı 2016’da %67,2 iken, 2017’de %73,33’e yükselmiş ve bu oran 2018-2019 yıllarında ise sırasıyla %76,2 ve %77,89 olarak gerçekleşmiştir. Ancak toplam ithalat içerisinde hammaddenin (ara malları) tutar olarak ciddi miktarlarda düşüş gösterdiği görülmektedir. 2017 yılında 171.461 milyar dolar seviyesinde olan tutar, 2019 yılına gelindiğinde 157.896 milyar dolara gerilemiştir. Toplam dış ticaret açığının 2017 yılında 76.806 milyar dolardan, 2019’da 31.200 milyar dolara gerilemesinde hammadde (ara malları) ithalatındaki düşüşler önemli rol oynamıştır.¹⁵

Sonuç itibariyle, Türkiye’nin mal grupları bakımından ihracatını ve ithalatını genel olarak değerlendirildiğinde (2015-2019) yatırım (sermaye) malları ihracatının payı, toplam ihracat içerisinde 2017 yılı hariç (%14,03) diğer yıllar %11 civarında iken, toplam ithalat içerisindeki payı sürekli düşüş halindedir. Hammadde (ara malları) ihracatı, toplam ihracat içinde %46-47 oranında seyrini korurken, toplam ithalat içerisinde 2016 yılı hariç diğer tüm yıllarda artış göstererek 2019’da %77,89’a kadar artmıştır. Tüketim mallarının toplam ihracat ve ithalat içerisindeki payı ise; ihracat içerisinde %40-41 seviyelerinde, ithalat içerisindeki payı %13 seviyesinde iken bu oran 2019 yılında %9,12 oranına kadar gerilemiştir.

4. Türkiye’nin Diğer Ülkelerle Sektörler İtibariyle İhracatı-İthalatı

Türkiye ekonomisinin sektörler bazında dünyayla gerçekleştirmiş olduğu ihracat-ithalat ve bunların toplam ihracat-ithalat içerisindeki payları Tablo 7’de görülmektedir. Bu tabloda dikkati çeken sektör sanayi-imalat sektörü olup, toplam ihracat içerisinde rakamsal olarak (2015-2019) sürekli artış göstermiş olsa da (2015’te 136.081 milyar dolar, 2016’da 134.786 milyar dolar, 2018’de 158.735 milyar dolar ve 2019’da ise 162.887 milyar dolar) seviyesine yükselerek toplam ihracat içerisindeki payı %94,5 civarında seyretmiştir.

¹⁵ Türkiye’nin mal grupları itibariyle ihracat ve ithalatındaki gelişmelerin yıllar itibariyle seyri hakkında daha geniş bilgi için bkz: (TİM, 2015, 2019), TÜİK (2020).

Tablo 7. Türkiye'nin Diğer Ülkeler ile Sektörel Bazda İhracatı-İthalatı 2015-2019 (Milyon ABD \$)

Yıllar	Sektörler	İhracat	(%)	İthalat	(%)
2015	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	4.349.399.292	3.02	6.662.861.196	3.21
	Sanayi-İmalat Sanayi	136.081.889.269	94.60	167.563.830.057	80.85
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	2.800.295.033	1.94	27.614.187.151	13.32
	Diğer	607.287.834	0.42	5.393.480.212	2.60
	Toplam	143.838.871.428	100	207.234.358.616	100
2016	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	4.544.700.848	3.18	6.471.622.388	3.25
	Sanayi-İmalat Sanayi	134.786.247.906	94.56	168.226.438.721	84.69
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	2.674.128.266	1.87	19.013.610.540	9.57
	Diğer	524.506.788	0.36	4.906.563.398	2.47
	Toplam	142.529.583.808	100	198.618.235.047	100
2017	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	4.524.719.746	2.88	8.422.611.533	3.60
	Sanayi-İmalat Sanayi	148.287.880.286	94.45	192.054.549.312	82.14
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	3.511.773.891	2.23	26.084.634.960	11.15
	Diğer	668.566.491	0.42	7.237.855.429	3.09
	Toplam	156.992.940.414	100	233.799.651.234	100
2018	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	4.965.833.303	2.95	8.657.932.015	3.88
	Sanayi-İmalat Sanayi	158.735.409.394	94.53	177.206.305.663	79.44
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	3.402.494.803	2.02	28.975.210.715	12.38
	Diğer	816.875.955	0.48	8.207.646.089	3.67
	Toplam	167.920.613.455	100	223.047.094.482	100
2019	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	4.649.885.213	2.71	8.883.928.280	4.38
	Sanayi-İmalat Sanayi	162.887.269.201	94.98	155.395.691.995	76.66
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	3.197.128.592	1.86	31.755.154.896	15.66
	Diğer	746.542.193	0.43	6.668.635.996	3.28
	Toplam	171.480.825.199	100	202.703.411.167	100

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK (2020).

Türkiye ekonomisinin karma bir ekonomi olduğunu, imalat sanayi içerisinde kamu ve özel kesimlere ait işletmelerin özellikle 1980'e kadar kamu ağırlıklı işletmelerin olduğu bilinmektedir. Bu kesimlerin görece paylarında zaman içerisinde meydana gelmiş değişimler karma ekonomik sistemin hangi yöne kaydığının işareti olmuştur.

Ayrıca imalat sanayinin yapısını çeşitli ölçütleri göz önünde bulundurarak incelemek mümkündür. Bunlar imalat sanayinde faaliyet gösteren iş yerleri ölçüleri bakımından büyük, orta ve küçük işletmeler şeklinde ayrıma tabi tutulmaktadır. İmalat sanayinde üretilen mallar; tüketim malları, ara malları ve yatırım malları şeklinde de gruplandırılarak incelenebilirler. Tüm bu kategorilerin görece ağırlıklarında zamanla meydana gelen değişimler ara ve yatırım malları sanayinin daha hızlı gelişmesi, teknolojik anlamda sanayileşmenin göstergesi sayılmaktadır (Şahin, 2002, s. 127).

Türkiye'de imalat sanayininin toplam ihracat ve ithalat içerisindeki payının bu denli yüksek olmasının sebebi; ülkede sanayileşmenin kökleşmeye başladığını, sanayileşmedeki birinci aşamanın geride bırakıldığının göstergesidir. Ayrıca bundan böyle Türkiye'nin tüketim ve ara malları üretiminde belirli bir ölçünün üzerinde, kendine yetecek düzeyde olduğu gibi bunların bir kısmını da ihraç edecek düzeye geldiği görülmektedir. Ancak yatırım malları üretiminde ülkenin henüz ihtiyacını karşılayacak düzeye gelinmemiş olup, 2019 yıl sonu itibarıyla toplam ithalat içindeki payı %12,7'dir (TİM, 2019, s. 38-39).

Türkiye'nin sektörel bazda toplam ihracat ve ithalatı içerisinde en yüksek paya sahip olan diğer sektör ise tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörleridir. Bu sektörler de imalat sanayinde

olduğu gibi birçok alt sektöre ayrılmaktadır. Bu sektörün planlı dönemin ilk yıllarında GSMH içerisindeki payı %38 civarında iken, 1980’de %24’e, 1985’te %19,5’e, 1998’de %13,9’a, 2018’de ise %5,8 seviyesine kadar düştüğü görülmektedir. Tarım ormancılık ve balıkçılık sektörünün dış ticaret içerisinde değerlendirirken, üzerinde durulması gereken önemli bir gösterge de tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin, yatırım malları ithalatını hangi oranda finanse ettiği konusudur. Bu durumla ilgili veriler incelendiğinde, tarım sektörünün bu yöndeki ağırlığının giderek azaldığı görülmektedir (Şahin, 2002, s. 280).

Söz konusu sektörün toplam ihracat ve ithalattaki payı şu şekilde seyretmiştir: 2015-2019 yılları arasında yaklaşık olarak 4.5 milyar dolar tutarında ihracat yapılmış olup, toplam ihracat içerisindeki payının da %3’e tekabül ettiği görülmektedir. İthalatta ise; 2015’te 6.662 milyar dolar iken 2016’da 6.471, 2017’de 8.422, 2018’de 8.657 ve 2019’da ise 8.883 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam ithalat içerisindeki payına bakacak olursak sıralaması şu şekilde gerçekleşmiştir: 2015’te %3,2, 2016’da %3,25, 2017’de %3,60, 2018’de %3,88 ve 2019 yılında ise %4,38’lik paya sahip olduğu görülmektedir. Verilerden de anlaşılacağı gibi bu sektörün toplam ithalat içerisindeki payı artış göstermektedir.

Toplam ihracat ve ithalat içerisinde büyüklük bakımından üçüncü sırada madencilik ve taş ocakçılığı sektörü yer almaktadır. Bu sektöre ait toplam ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde farkın en yüksek seviyelere ulaştığı, dış ticaret açığının imalat sanayiinden sonra en büyük oranda olduğu sektör olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 7’deki verilerde görüldüğü gibi madencilik ve taş ocakçılığı sektörüne ait ürünlerin ihracatından Türkiye 2015’te 2.8 milyar dolar, 2016’da yaklaşık 2.7 milyar dolar, 2017’de 3.5 milyar dolar, 2018’de 3.4 milyar dolar ve 2019 yılında ise 3.2 milyar dolara yakın bir kazanç elde etmiştir. Toplam ihracat içerisindeki payı ise sırasıyla; 2015’te %1,94, 2016’da %1,87, 2017’de %2,23, 2018’de %2,02 iken, 2019 yılında ise %1,86’ya gerilemiştir.

Söz konusu sektörün toplam ithalat içerisindeki payı ise yaklaşık 9-10 kat büyüklüğünde bir farkla seyretmiştir. Bu sektördeki ithalatın, ihracatın çok üzerinde seyretmiş olması, dış ticaret açığıyla birlikte cari açığın ve ödemeler bilançosu dengesinin de bozulmasında önemli rol oynamıştır. Yine Tablo 7’deki verileri incelendiğinde bu sektörün toplam ithalat içerisindeki payı, ihracat içerisindeki payından oldukça yüksektir. 2015’te %13,2 iken, 2016’da %9,57, 2017’de %11,5, 2018’de %12,38 ve 2019’da ise %15,66’ya yükselmiştir. Kısacası söz konusu sektörde ihracat kayda değer bir ölçüde gelişme gösteremez iken, ithalat (2016 yılı dışında) sürekli artış göstermiştir.¹⁶

4.1. Türkiye’nin GSYH’si ve Sektörlerin GSYH İçerisindeki Payları (%)

Gayri safi yurt içi hasıla; bir ekonomide bir yıllık dönem içerisinde (yurt içinde) üretimi gerçekleştirilen nihai malların değerleri toplamıdır (Bocutoğlu, 2015, s. 32).¹⁷ Bu tanımdan hareketle Türkiye ekonomisinin 2010-2019 yılları arasındaki GSYH’si ve bu hasılanın oluşumunu sağlayan sektörlerin toplam GSYH içerisindeki payları Tablo 8’de sunulmaktadır.

¹⁶ Türkiye’nin sektörler itibarıyla ihracat ve ithalatının gelişim seyri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Şahin (2018), TİM (2020), TÜİK (2020).

¹⁷ Nihai mal: doğrudan kullanıma hazır olan malları ifade eder. Ara malları ise; nihai malların üretiminde kullanılan ve tek başına ihtiyaçları doğrudan karşılayamayan malları ifade eder.

Tablo 8. Türkiye'nin Gayrisafi Yurt İçi Hasılası (GSYH)- İçinde Sektörlerin Payları (%)

Yıllar	GSYH (Cari Fiy. Milyon ABD \$)	Tarım Sektörü (%)	Sanayi Sektörü (%)	Hizmet Sektörü (%)	Diğer Sektörler	Toplam
2010	771.901.768	9.0	24.6	54.2	12.2	100.0
2011	832.523.680	8.2	26.9	52.7	12.2	100.0
2012	873.982.246	7.7	26.7	53.7	11.9	100.0
2013	950.579.413	6.7	27.6	53.1	12.6	100.0
2014	934.185.915	6.5	28.1	53.6	11.8	100.0
2015	859.796.872	6.9	27.9	53.3	11.9	100.0
2016	863.721.648	6.1	28.1	53.7	12.1	100.0
2017	852.676.779	6.0	29.2	53.3	11.5	100.0
2018	771.350.331	5.8	29.4	54.2	10.6	100.0
2019	754.411.708	6.4	27.7	55.9	10.0	100.0

Kaynak: Foreign Trade Statistics, World Bank (2020).

Dünya ekonomisinde yaşanmış olan 2008-2009 Küresel Finansal Krizin etkisiyle diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye ekonomisi de bu krizden olumsuz yönde etkilenmiştir. Kriz sonrasında ise başta GSYH olmak üzere sektörlerin payları bir önceki yıla göre artış göstermeye başlamıştır. Artış oranı GSYH'de (2009 yılına göre) 2010'da %16,1, 2011'de %7,91, 2012'de %4,92 ve 2013'te %8,82 oranında gerçekleşmiştir. Ancak 2014 yılında GSYH önceki yıla göre %0,1 oranında bir düşüş göstererek 934.185 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. GSYH'deki bu düşüşler 2016 yılından itibaren devamlılık göstermiş olup 2019 yılı sonunda, (2018 yılına göre) %2,2 oranında gerileyerek 754.411 milyar dolar seviyesine düşmüştür.

İstatistiki verilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye'nin GSYH'si son dört yıldır küçülmektedir. GSYH ile sektörler arasında doğrudan bir ilişki olması nedeniyle, bu durum sektörler üzerinde de kendisini ciddi anlamda hissettirmiştir. Yıllar itibariyle sektörlerin GSYH içerisindeki payları ayrı ayrı incelendiğinde; tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı 2019 yılı hariç sürekli düşüş gösterirken, sanayi sektörünün payının yıllar itibariyle küçük dalgalanmalarda birlikte %27-28 oranında olduğu, hizmet sektörünün payının %53-55 arasında seyrettiği ve diğer sektörlerin payları ise %10-12 arasında seyretmektedir.

4.2. Türkiye'de Sektörlerin Bir Önceki Yıla Göre Büyüme Oranları (%) 2010-2019

Türkiye'de sektörlerin bir önceki yıla göre büyüme oranlarının gösterildiği Tablo 9 incelendiğinde; tarım sektörünün payının (2015-2017 yılları hariç) ciddi anlamda gerilediği dikkat çekicidir. Benzer durum sanayi sektöründe (2010-2011 ve 2013 yılları hariç) görülmektedir. Sanayi sektöründeki bu düşüşün nedeni ise; son yıllarda dünya piyasalarında özellikle enerji fiyatlarında meydana gelen artışla birlikte Covid-19 virüsünün neden olduğu durgunluk olarak gösterilebilir. Bu durum iç piyasalardaki toplam talebi olumsuz yönde etkileyerek düşmesine neden olmuştur. Nitekim iç piyasada sanayi sektörünün GSYH içindeki payı 2018 yılına göre 2019 yılında %2,1 oranında düşüş göstermiş olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 9. Türkiye’de Sektörlerin Bir Önceki Yıla Göre Büyüme Oranları (%) 2010-2020

Yıllar	Tarım Sektörü (%)	Sanayi Sek. (%)	Hizmet Sek. (%)
2010	7.6	11.8	5.1
2011	3.4	19.1	8.9
2012	2.1	4.7	5.8
2013	2.3	10.3	7.6
2014	0.5	5.4	6.3
2015	9.4	5.0	5.6
2016	-2.6	4.6	3.2
2017	4.9	9.2	7.6
2018	1.9	0.4	4.6
2019	3.2	-2.1	3.7

Kaynak: Foreign Trade Statistics, World Bank (2020).

Hizmet sektörünün GSYH içindeki payı incelendiğinde ise; bir önceki yıla göre sürekli dalgalanmalar gösterdiği, en yüksek büyüme oranının 2011 yılında %8,9 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Hizmet sektöründeki en düşük büyümenin yaşandığı yıl ise 2019 yılı olup; Covid-19 virüsünün etkisiyle söz konusu sektörde beklenen büyüme bir türlü gerçekleşmemiştir.

4.3. Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelir-İşsizlik-Enflasyon ve Büyüme Oranları (%) 2010-2019 Dönemi

Türkiye ekonomisinde 2009’da yaşanan küresel kriz sonrasında uygulanan para ve maliye politikaları sonucunda diğer ülkelerin çoğuna nazaran nispeten daha istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. İzlenen politikalar sayesinde küresel ekonomideki bozulmadan kaynaklanmış olan dış şokların etkisi diğer pek çok ülkeye oranla sınırlı düzeyde kalmış, krizden nispeten daha az etkilenerek kısa sürede çıkmayı başarmıştır. Ancak bu durum Türkiye ekonomisinin krizden hiç etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Dünya ekonomisinde yaşanan durgunlukla beraber Türkiye’nin komşu ülkelerinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlardan kaynaklanan belirsizlik ortamı ekonomik dengenin sağlanmasını zorlaştırmıştır (TOBB, 2018, s. 17).

Ayrıca küresel ekonomideki olumsuz gelişmeler, AB’de krizin boyutunun derinleşmesi, bölgede artan jeopolitik gerginlikler ve yüksek seviyede seyreden petrol fiyatları Türkiye ekonomisine de yansımıştır. Bu durum ekonomiden yana olan beklentilerle birlikte makro dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Ancak sektörlerin bir önceki yıla göre büyüme oranları incelendiğinde (Tablo 9) tarım sektörünün payının (2015-2017 yılları hariç) ciddi anlamda gerilemesi dikkat çekicidir. Benzer durum sanayi sektöründe de görülmekle birlikte (2010-2011 ve 2013 yılları hariç) diğer tüm yıllarda düşüş göstermiştir. 2019 yılı sonu itibariyle ise bu gerilemenin %2,1 seviyesine kadar düştüğü gözlenmiştir. Hizmet sektörünün bir önceki yıla göre değişim seyri incelendiğinde ise yıllar itibariyle dalgalanmalar gösterdiği ve 2019 yılı sonu itibariyle de (2018 yılına göre) en düşük büyüme oranına sahip olan (%3,7) sektör olduğu görülmektedir.

Ancak küresel mali kriz sonrasında Türkiye ekonomisinin 2010-2011 yılları arasında yüksek seviyede seyretmeye başlayan GSYH, kişi başına düşen milli geliri ve büyüme oranıyla birlikte, düşüşe geçen işsizlik ve enflasyon oranıyla krizin etkisi atlatılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili istatistik verilerin gösterildiği Tablo 10 incelendiğinde 2010-2013 yılları arasında kişi başına düşen milli gelir 2009’da 9.038 ABD doları iken, bu rakam 2010 yılında

10.672, 2011 yılında 11.335, 2012 yılında 11.707 ve 2013 yılında ise 12.519 dolara yükselmiştir.

Tablo 10. Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Mg)-İşsizlik-Enflasyon ve Büyüme Oranları (%) 2010-2020

Yıllar	Kişi Başına Düşen MG. (Bin ABD Doları)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	Büyüme Oranları (%)
2010	10.672	10.60	8.5	8.4
2011	11.335	8.79	6.4	11.1
2012	11.707	8.14	8.8	4.7
2013	12.519	8.73	7.4	8.4
2014	12.095	9.88	8.8	5.1
2015	10.948	10.23	7.6	6.0
2016	10.820	10.83	7.7	3.1
2017	10.513	10.81	11.1	7.4
2018	9.370	10.89	16.3	2.8
2019	9.042	13.69	15.1	0.9

Kaynak: Foreign Trade Statistics, World Bank (2020).

Ancak 2014 yılından itibaren kişi başına düşen milli gelirden düşüşler başlamış, 2018’de 9.370 dolara kadar düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye’nin yıllık büyüme oranları ise Küresel Finansal Krizin patlak verdiği 2008’de %4,7 olarak gerçekteleşmiş iken, 2010 yılında %8,4’e yükselmiş, 2011’de ise büyük bir artış göstererek, dünyadaki en yüksek büyüme oranlarından birisine (%11,1) ulaşmıştır. 2012 yılına gelindiğinde ise büyüme oranı bir önceki yıla göre büyük bir düşüşle %4,7’ye gerilemiştir. 2013 yılında bu oran %8,7’ye yükselirken, 2018’de tekrar büyük bir düşüşle %2,8’e, 2019 yılında ise dip yaparak %0,9 seviyesine kadar gerilediği görülmektedir. Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye’de özellikle 2011 yılından itibaren gerçekteleşen GSYH’de, kişi başına düşen milli gelirden, büyüme, enflasyon oranı ve işsizlikte birçok kırılmanın yaşandığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde aynı döneme ait (2010-2019) enflasyon oranlarının seyri incelendiğinde Türkiye’nin 1970’li yıllardan başlayarak günümüze kadar devam eden süreçte karşı karşıya kaldığı ve hiçbir zaman tam anlamıyla çözemediği sorunların başında enflasyon birinci sırada yer alırken, ikinci sırayı ise işsizlik takip etmektedir. 1988-1994 yılları arasında enflasyon oranı %60 düzeyinde iken; 1994’te Türkiye tarihinin en yüksek enflasyon oranı olan %119’a kadar ulaşmıştır. Daha sonra 2002’de %20 seviyelerine, 2009’da %5,40 seviyesine, 2010’da %8,5’e, 2016 yılında %7,6’ya kadar düşmüş olsa da 2018 yılına gelindiğinde %16,3’e ve 2019 yılında ise %15,1 seviyesine kadar artış göstermiştir.¹⁸

Türkiye ekonomisindeki bir başka ekonomik sorun ise devam eden işsizliktir. İşsizlik; işgücünün, istihdam hacminden büyük olması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kendi içinde gizli işsizlik ve açık işsizlik olarak ikiye ayrılmaktadır. Bocutoğlu’na göre; “çalışma isteği ve gücü olup cari ücret seviyesinde ve ayrıca kanun yahut örf ve adetle belirlenmiş çalışma saatlerinde iş aradığı halde iş bulamayanların oluşturduğu işsizliğe açık işsizlik” denmektedir. Gizli işsizlik ise, bir işi olduğu halde marjinal verimliliği sıfır olanların oluşturduğu işsizlik grubudur (Bocutoğlu, 2015, s. 77).

¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Şahin (2018), TOBB (2018, 2019).

Yukarıda tanımı yapılmış olan gerek gizli gerekse açık işsizlik türünün en çok görüldüğü ülkelerden birisi kuşkusuz Türkiye’dir. Bunun en önemli nedenleri arasında 1980’li yıllara gelinceye kadar benimsenip uygulanan politikalarla birlikte, kamunun hala ekonomi içindeki ağırlığıyla beraber; tarım sektörünün GSYH içerisindeki ağırlığının (2019 itibariyle %6,4) diğer gelişmiş olan ülkelerin çok üzerinde seyretmesidir. Ayrıca ekonomideki liberalleşmenin getirdiği yeni üretim teknolojilerine tam olarak uyum sağlanamaması, enformasyon ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı değişimin takip edilemeyişi, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilen nitelikli iş gücünün yetersizliği, Türkiye’de iş gücü piyasasında tarımsal istihdamın orantısız büyüklüğü sebebiyle emek arzının fazlalığına karşın talebin yeterli düzeyde olamaması, işsizlik üzerinde artırıcı etki doğurmuştur (Çondur ve Bölükbaş, 2014, s. 77-93).

5. Sonuç

Türkiye’nin gerek üretim gerekse dış ticaret yapısı Cumhuriyet’in kuruluşundan 1950’li yıllara gelinceye kadar farklı bir gelişim içinde seyretmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı yapısında ciddi bir değişim yaşanmadığı için gerek üretimde gerekse dış ticaretinde önemli gelişmeler sağlamamıştır. 1950’den 1970’li yılların başına kadar uygulanan politikalar ise önceki yıllardan farklı olarak yoğun devlet müdahalesine dayanan iktisat politikalarından farklılık göstererek; bu yıllarda ekonomide liberasyonu artırıcı adımlar atılarak fiyat kontrolleri ortadan kaldırılmıştır. Bankaların müşterilerine vermiş olduğu kredi faiz oranlarını düşürmesi, özel sektörün daha fazla kredi kullanımını artırarak yatırım yapmasını teşvik etmiştir.

1980’li yıllara gelindiğinde ise Türkiye’de gerek üretimde gerekse toplam dış ticaret hacminde önceki yıllara oranla büyük artış sağlamıştır. Bu süreçte dış ticaret dengesi de artış göstererek dış ticaret açığı 1980 yılına gelindiğinde yaklaşık 5 milyar ABD doları seviyesine ulaşırken ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %68,5’ten %36,8’e gerilemiştir. Oran olarak incelendiğinde ise 1960-1980 döneminde ihracat 9 kat bir artış gösterirken, ithalat 27.6 kat artış göstermiştir. Aynı dönemde ihracatın/ithalatı karşılama oranı %50 seviyesine gerileyerek Türkiye ithalata bağımlı bir ülke haline gelmeye başlamıştır.

Türkiye’nin dış ticaret dengesindeki bu açıklar 1980’li yıllardan günümüze kadar her yıl bir önceki yıla göre artış göstererek devam etmiştir. 1980’li yıllardan itibaren izlenmeye başlanan ihracata dayalı sanayileşme politikasının etkisiyle Türkiye 170’in üzerinde ülkeyle hemen hemen her alanda dış ticaret yapmaya başlamıştır. Bu arada 1980 öncesi yıllarda toplam ihracatının %50’sinden fazlasını yoğun emek gerektiren mallar oluştururken; günümüzde üretiminde yoğun olarak sermayenin kullanıldığı mallarının toplam ihracat içindeki payı oldukça büyük bir artış göstermeye başlamıştır. Ayrıca daha önceki yıllarda Türkiye’nin toplam ihracatı içinde AB ülkelerinin payları oldukça yüksek bir orana sahipken (2001-2007 yılları arasında yaklaşık %57) bu oran 2019 yılında %42,4 seviyesine gerilemiştir. Ayrıca Türkiye’nin dış ticaret seyri de son on yıldır gerek ülkeler bazında gerekse mal türleri itibariyle büyük bir değişim göstererek farklı bir boyutta seyretmeye başlamıştır. İhracatta pazar sayısını geçmiş yıllara oranla önemli ölçüde artırmış olup; AB’nin dışında Yakın ve Ortadoğu başta olmak üzere, Balkanlar, Rusya Federasyonu, Türk Cumhuriyetleri, Asya ülkeleri ve İslam İş Birliği Teşkilatı ülkeleri olmak üzere dünyanın diğer pek çok ülkesine yönelim hızla artarak ortaya çıkabilecek risk ve belirsizlikler minimize edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin ülke grupları itibariyle gerçekleştirdiği ihracatındaki değişim, benzer şekilde ithalatında da görölmeye başlamıştır. AB (27)'nin Türkiye ithalatı içindeki payı 2000 yılında %52 iken bu pay 2007 yılında %40'a, 2017'de %37'ye, 2018'de %33'e ve 2019 yılı sonu itibariyle ise %32,3 seviyelerine kadar gerilemiştir. Toplam ithalat içinde ise önceki yılların aksine AB (27)'nin payı azalırken; Diğer Avrupa ülkeleriyle birlikte diğer Asya ülkelerinin payı artış göstererek 2019 yılı sonu itibariyle sırasıyla %17,6 ve %22,5 seviyesine kadar yükselmiştir.

Yine Türkiye'nin ülkeler bazında en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin sıralaması da son on yıldır değişim yaşamıştır. 2015 yılı öncesine kadar gerek ihracatta gerekse ithalatta ilk sıraları her zaman AB (27)'ye dahil ülkeler oluştururken; 2015 sonrasında ihracatta yine AB (27)'ye dahil olan Almanya birinci sırayı alırken, ikinci ve üçüncü sıradaki ülkelerin sıralamaları değişmiştir. İthalatta Almanya birinci sıradaki yerini (2015 yılı sonrasında) Çin ve Rusya Federasyonu'na bırakarak ikinci sırada yer almaya başlamıştır.

Türkiye'nin mal grupları itibariyle yapmış olduğu ihracat ve ithalatın (2015-2019 döneminde) gelişim seyri incelendiğinde ise; önceki yıllardan çok farklı bir tablo sergilediği açıktır. İhracatta hammadde (ara malları) istisnasız her yıl bir önceki yıla göre artış göstererek birinci sırayı oluşturmuştur. İkinci sırayı tüketim malları, üçüncü sırayı da yatırım (sermaye) malları oluşturmaktadır. Türkiye'nin mal grupları itibariyle ithalatındaki sıralamayı ise; hammadde (ara malları) birinci sırada, yatırım (sermaye) malları ikinci, tüketim malları ise üçüncü sırayı oluşturmaktadır. Ayrıca diğer makro ekonomik göstergelerinde de ciddi anlamda büyük değişimler yaşanmış olsa da ekonomide genel dengenin bir türlü sağlanamadığı, dış ticaret-ödemeler bilançosu açıklarının bir türlü kapatılamadığı gibi kronik hala gelen enflasyon ve işsizliğin de düşürülemediği açıktır.

Bu çalışma ile elde edilen bulgular sonucunda; özellikle son on yıldır (2009-2019 döneminde) Türkiye'nin dış ticaret dengesi genel olarak değerlendirildiğinde; ekonominin ara malları ve madencilik sektöründe artan ölçüde bir dış ticaret açığıyla karşılaştığı görölmektedir. Tüketim malları grubundan elde edilen dış ticaret fazlasının giderek gerilediği, yatırım malları grubunun da dış ticaret açığına olan katkısının ciddi oranda düşüş gösterdiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla son yıllarda dış ticaret dengesinde görölen bozulmanın ana nedeni sadece toplam ithalat içinde en büyük paya sahip olan ithal enerji faturası ile ara malı ithalatındaki artışlardan kaynaklanmamaktadır. Türkiye'nin dış ticaret dengesinde görölen bozulmanın ana nedeni, daha çok yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ancak dünya genelinde yaşanan konjonktürel gelişmeler yapısal bu sorunları daha da karmaşık hale getirerek derinleştirmektedir. Bu durum özellikle kriz dönemleri sonrasında (2001 Türkiye'de patlak veren finansal kriz, 2008 ABD'de ortaya çıkan Mortgage krizi, 2019-Covid-19 Virüsü sonrası yaşanan kriz) Türkiye ekonomisinin başta üretim ve dış ticaret yapısı olmak üzere "ithalatlaşmasına" neden olmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Bocutoğlu, E. (2015). *Makro iktisat teoriler ve politika* (12. bs). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Boratav, K., Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş. (1984). *Krizin gelişimi ve Türkiye’nin alternatif sorunu* (24. bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkaya, F. (1986). *Türkiye ekonomisinde iki bunalım dönemi, devletçilikten 24 Ocak kararlarına* (1. bs.). Ankara: Birlik Yayınları.
- Candemir, Y. (2005, Mayıs). Küreselleşme, teknolojik gelişme ve ulaştırmada yenilikler: Dünya ve Türkiye. *TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası 6. Ulaştırma Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 13-30). 6. Ulaştırma Kongresi’nde sunulan bildiri, İstanbul. İstanbul: Göksu Matbaası.
- Çondur, F. ve Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de işgücü piyasası ve genç işsizlik-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93. Erişim Adresi: <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/Dergiler>
- Dağdemir, Ö. ve Küçükcalay, M. (1999). Türkiye’de 1960-1980 müdahale dönem ekonomileri: İktisat politikaları ve makro ekonomik göstergeler açısından bir karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 121-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe>
- DPT. (2015). *Devlet planlama teşkilatı 8. beş yıllık kalkınma planı*. Erişim adresi: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Planı.pdf
- Eckstein, H. (1992). *Regarding politics*. Berkeley: University of California Press.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel süreç içerisinde dünya ekonomisi* (7. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ersungur, Ş. M., Bayramoğlu, T. ve Pabuçcu, H. (2017). Türkiye’nin Almanya, Rusya ve Çin ile ticari ilişkileri: Girdi-çıkıtı analizi ile bir uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(1). 252-267. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>
- Karabulut, K. (2009). *Özal dönemi Türkiye’nin ekonomi-politiği*. Erişim adresi: <http://abakus.inonu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11616/12122/57.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). 1980 sonrası istikrar politikaları ışığında Türkiye ekonomisinin trend analizi yardımıyla değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11). 307-342. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead>
- Karafakioğlu, M. (2012). *Uluslararası pazarlama yönetimi* (7. bs.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Karluk, R. (1996). *Türkiye ekonomisi tarihsel gelişim, yapısal ve sosyal değişim* (4. bs.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (2005a). *Küreselleşme ve ulus-devlet* (4. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2005b). *Dünden bugüne küreselleşmenin ekonomik temelleri* (Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2012/53). Erişim adresi: <http://www.tek.org.tr/files/disc/dt121.pdf>
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi* (6. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Krueger, O. (1974). *Foreign trade regimes and economic development Turkey*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Kuruç, B., Artun, T., Akyüz, Y., Türel, O., Berksoy, T., Ketenci, Ş., ... Türkcan, E. (1985). *Bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler Türkiye ekonomisi 1980-1985* (1. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Okyar, O. (1973). Lindustrialisation en Turguie. *Balkan Studies*, 15(2). 373-374. Retrieved from <https://ojs.lib.uom.gr/>
- Özsağır, A. (2013). Askeri darbe ve müdahalelerin ekonomik performans üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4). 759-773. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>
- Sahin, H. (2002). *Türkiye ekonomisi: Tarihsel gelişimi-bugünkü durumu*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde ekonominin rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 174-216. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid>
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008). Kriz süreci makro değişkenleri ve 2009 bütçe büyüklüklerini nasıl etkileyecek. *Maliye Dergisi*, 155, 72-88. Erişim adresi: <https://www.hmb.gov.tr/dergi-hakkında>
- Şahin, H. (2018). *Türkiye ekonomisi* (16. bs.). Bursa: Seçkin Kitabevi.
- Tan, M. (2008). *Türkiye'de askeri darbelerin siyasi istikrar üzerine üzerindeki etkileri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TİM. (2015). İhracat rakamları, 2015. Erişim adresi: <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>
- TİM. (2019). *İhracat 2019 raporu*. Erişim adresi: https://www.tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/Yeni%20Vizyon%20Yeni%20Yol%20Haritas%C4%B1%20%C4%B0hracat%202019%20Raporu.pdf
- TİM. (2020). *2019 İhracat rakamları* [Veri Seti]. Erişim adresi: <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>
- TOBB. (2018). *Ekonomik raporu, 2018* (TOBB Yayın No. 2019/329). Erişim adresi: <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2019/75-GK-Faaliyet-Raporu.pdf>
- TOBB. (2019). *Ekonomik raporu, 2019* (TOBB Yayın No. 2021/018). Erişim adresi: <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/76ER.pdf>
- Tokucu, E ve Yüce, A. (2013). Türkiye'nin ihracat performansının 1980 sonrası dönemde gelişimi ve ihracatın artırılmasıyla uluslararası pazarlama inovasyonun rolü. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 2(1), 47-75. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyaiibf>
- TÜİK. (2020). *Dış ticaret istatistikleri* [Veri Seti]. Erişim adresi: www.tuik.gov.tr
- World Bank. (2014). *Trading up to high income*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-cem-trade-eng.pdf>
- World Bank. (2020). *Foreign trade statistics* [Dataset]. Retrieved from <https://data.worldbank.org/topic/trade?locations=TR>
- Yurdakul, E. M. (2014). *Türkiye'de ithalatın gelişimi ve ithalatın yapay sınır ağları yöntemi ile tahmin edilebilirliğine yönelik bir analiz* (Yayınlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yüksel, Z ve Türkan, E. (2008). *Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm: Küresel yönelimler ve yansımalar* (Ekonomik Araştırmalar Forumu Çalışma Grupları Serisi, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453). İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

THE DEVELOPMENT OF TURKEY'S PRODUCTION AND FOREIGN TRADE STRUCTURE (2010-2019)

EXTENDED SUMMARY

Introduction

When Turkey's foreign trade balance is evaluated in general, especially for the last ten years (2010-2019 period), it is seen that the economy is facing an increasing foreign trade deficit in the intermediate goods and mining sectors. It was observed that the foreign trade surplus obtained from the consumer goods group gradually decreased and the contribution of the investment goods group to the foreign trade deficit declined significantly. Therefore, the main reason for the deterioration in the foreign trade balance in recent years is not only the increase in the imported energy bill, which has the largest share in our total imports. The main reason for the deterioration in Turkey's foreign trade balance is mostly due to structural reasons. However, cyclical developments around the world make these structural problems even more complex and deep. It also causes acceleration. This situation, especially after the crisis periods (2001 Financial Crisis that broke out in Turkey, 2008 Mortgage Crisis that emerged in the USA, the crisis after the 2019-Covid-19 Virus) caused the Turkish economy to become import oriented, especially for its production and foreign trade structure.

It also caused the change of Turkey's foreign trade partners. While for the last ten years (until 2015), EU (27) countries were the first ones in Turkey's both import and export, and after 2015, it was Germany, which is an EU (27) country, that was the first in export, the orders of countries in second and third rank did not change. Germany started to take second place in imports, leaving its first place (after 2015) to China and the Russian Federation.

Findings

There has been a serious change in the development of foreign trade, which Turkey has made with other countries in terms of goods groups, as well as in exports and imports. Raw material (intermediate) goods, without exception, constitute the first place in Turkey's exports every year, while consumption goods are in the second and investment (capital) goods are in the third place. The order of imports is the raw material (intermediate) goods in the first place, investment (capital) goods in the second place, and consumer goods in the third place. This table clearly shows that Turkey depends on importing intermediate and capital goods in order to export. Otherwise, it is not possible for the export income to be realized at a high rate as expected.

Another finding we have reached as a result of the study is that in the foreign trade that Turkey has made with other countries on a sectoral basis for the last ten years, the country is not yet at a level that is sufficient for itself in the production of investment goods. It is seen that the sector that has the highest share in the total foreign trade volume on a sectoral basis is the agriculture-forestry and fisheries sector. However, it is thought-provoking that the share of the agricultural sector in our total exports is gradually decreasing. This situation caused the share of the said sector in GNP to decrease. While the share of the agricultural sector in the GNP was

around 9% in 2010, this rate decreased to 6.4% at the end of 2019. While the share of the industrial sector increased from 24% to 27.7% in the same years, the share of the service sector increased from 54.2% to 55.9%.

Conclusion

As a result, for the last ten years (2009-2019 period), the production and foreign trade structure of the Turkish economy has entered into a vicious circle of "Importing", especially after the crises. While this situation causes a high production increase in some sectors (intensive capital/investment goods); in the sectors where traditional and domestic input usage is predominant, it caused recessions. The deterioration in the foreign trade balance is directly affected by structural developments.